

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет
Кафедра кримінального права та процесу

Іванюк Вікторія Дмитрівна

**Криміналістичне забезпечення розслідування шахрайства з
фінансовими ресурсами/ Forensic providing of fraud investigation with
financial resources.**

Спеціальність: 8.03040101 - Правознавство
магістерська програма - Правознавство

Магістерська робота

Виконала студентка групи
ПРМ-22
В.Д. Іванюк

Науковий керівник
к.ю.н.С.Ф. Вишневський

Магістерську роботу допущено
до захисту

«___» _____ 20__ р.

Завідувач кафедри

_____ **Н.З.Рогатинська**

Тернопіль – 2017

РЕЗЮМЕ

Магістерська робота містить 99 сторінок, список використаних джерел 99 найменувань.

Мета магістерської роботи: на підставі вивчення, аналізу та узагальнення судово-слідчої практики дослідити криміналістичне забезпечення розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами.

Об'єктом дослідження виступає діяльність: 1) злочинців при вчиненні шахрайства з фінансовими ресурсами; 2) працівників правоохоронних органів щодо виявлення та розслідування даної категорії злочинів.

Предметом дослідження є: механізм вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами та особливості його виявлення і розслідування.

Одержані висновки та їх новизна: магістерська робота є комплексним дослідженням теоретико-прикладного характеру, присвяченим проблемам криміналістичного забезпечення розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами.

Ключові слова: шахрайство з фінансовими ресурсами, криміналістичне забезпечення розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами, особа злочинця, типові сліди злочину, першочергові слідчі дії, тактична операція.

RESUME

Master's thesis contains 99 pages, list of sources used – 99 items.

The purpose of the master's thesis is to research criminalistic providing of financial fraud investigation based on the observing, analysis and synthesis of forensic practice generalization.

Object of the research supports the activity: of 1) the criminals committing financial fraud; 2) law enforcement officials to identify and investigate this category of crime.

The subject of the research is: the mechanism of committing financial fraud and features of its detection and investigation.

The resulting conclusions and its novelty: master's thesis is a complex research of theoretical and practical point on the problems of criminalistic providing of financial fraud investigation.

Keywords: a financial fraud, criminalistic providing of financial fraud investigation, the offender, the typical traces of the crime, the priority investigative actions, a tactical operation.

АНОТАЦІЯ

Іванюк В. Д. Криміналістичне забезпечення розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами. – Рукопис.

Дослідження на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «Магістр» за спеціальністю 8.03040101 – Правознавство – Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль, 2017.

У першому розділі магістерської роботи автор розкриває поняття та зміст криміналістичного забезпечення розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами, а також здійснює криміналістичну характеристику його структурних елементів.

Другий розділ присвячений дослідженню криміналістичного забезпечення першочергових слідчих дій та тактичних операцій, що застосовуються при розслідуванні шахрайства з фінансовими ресурсами.

У третьому розділі характеризуються шляхи вдосконалення криміналістичного забезпечення розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами.

ANNOTATION

V. Ivaniuk. Criminalistic Providing Of Financial Fraud Investigation. - Manuscript.

The research on acquisition of education and qualification level "Master" in the specialty 8.03040101 - Law - Ternopil National Economic University, Ternopil, 2017.

In the first section of master's thesis the author detects the concept and content of criminalistic providing of financial fraud investigation and analyzes criminalistic characterization of its structural elements.

The second section is devoted to the research of criminalistic providing of the priority investigative actions and tactical operations used in the investigation of financial fraud.

In the third section ways to improve the criminalistic providing of financial fraud investigation are characterized.

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень.....	5
Вступ.....	6
Розділ 1. Загальна характеристика криміналістичного забезпечення розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами	
1.1. Поняття та зміст криміналістичного забезпечення розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами.....	10
1.2. Криміналістична характеристика структурних елементів шахрайства з фінансовими ресурсами:	
1.2.1. Способи та обстановка вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами.....	15
1.2.2. Особа злочинця та його криміналістичний портрет.....	22
1.2.3. Типові сліди злочину.....	28
Висновки до Розділу 1.....	35
Розділ 2. Особливості криміналістичного забезпечення розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами	
2.1. Криміналістичне забезпечення першочергових слідчих дій при розслідуванні шахрайства з фінансовими ресурсами.....	38
2.2. Тактичні операції, що застосовуються при розслідуванні шахрайства з фінансовими ресурсами.....	61
Висновки до Розділу 2.....	67
Розділ 3. Шляхи вдосконалення криміналістичного забезпечення розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами.....	69
Висновки до Розділу 3.....	83
Висновки.....	85
Список використаних джерел	88

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ДАСУ - Державна аудиторська служба України

КК України – Кримінальний кодекс України

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

КРОПР - Координаційної ради керівників органів податкових розслідувань країн СНД

НБУ – Національний банк України

НП України – Національна поліція України

ОРЗ – Оперативно-розшукові заходи

СБУ – Служба безпеки України

ст. - стаття

СФР – Служба фінансових розслідувань

ЦОВВ у сфері охорони економічної безпеки держави - центральний орган виконавчої влади, що формує і реалізує державну політику у сфері запобігання та боротьби з економічними правопорушеннями та здійснення державного фінансового контролю

ч. – частина

ВСТУП

Актуальність теми. Шахрайство, яке має місце у сфері фінансів, посягає на найбільш важливі економічні відносини - відносини з формування, розподілу та використання грошових коштів, завдає багатомільйонні збитки національній економіці та добробуту громадян, підриває розвиток підприємницької та інвестиційної діяльності. За даними Інтерполу, прибутки від діяльності фінансових шахраїв перевищують доходи від усіх злочинів в сфері економіки, а також вийшли на друге місце після наркобізнесу. Аналіз судово-слідчої практики, чинного законодавства та спеціальної літератури дає підстави вважати, що це спричинено недосконалістю банківського та кримінального законодавства, суперечливістю судової практики, відсутністю достатнього досвіду в більшості слідчих і оперативних співробітників, відсутністю загальних положень методики розслідування кримінальних правопорушень у фінансовій сфері, застарілістю існуючих методичних рекомендацій правоохоронних органів тощо.

На сьогодні питання розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами не знайшли достатніх розробок в криміналістичній теорії. Тому виникла необхідність у проведенні наукового дослідження, пов'язаного з проблемами боротьби із шахрайством з фінансовими ресурсами, розробкою його криміналістичної характеристики, побудовою методики розслідування даного виду злочинів і наданні практичних рекомендацій працівникам правоохоронних органів.

Викладені обставини, а також відсутність належного опрацювання даних проблем у криміналістиці обумовили вибір та актуальність теми наукового дослідження.

Теоретична основа дослідження. Дослідженню проблем криміналістичного забезпечення розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами присвячено праці таких вітчизняних та зарубіжних вчених у галузі кримінології, кримінального права, криміналістики, як: Р.С. Белкіна,

О.М. Васильєва, В.К. Весельського, А.Ф. Волобуєва, Л.І. Аркуші, О.М. Бандурки, А.М. Бойко, І.М. Даньшина, О.М. Джузи, А.І. Долгової, В.М. Дрьоміна, А.П. Закалюка, І.В. Ільїна, О.Г. Кальмана, О.Г. Карповича, В.Д. Ларічева, Г.А. Матусовського, В.В. Пивоварова, В.М. Поповича, Є.Л. Стрельцова, В.Я. Тація, С.С. Чернявського та ін. Водночас наукових розробок щодо створення цілісної наукової концепції розслідування шахрайства у сучасних умовах, яка б будувалася на новітніх положеннях теорії криміналістики та узагальненні кримінальних проваджень даної категорії злочинів, на сьогодні недостатньо.

Мета і завдання дослідження. В магістерській роботі поставлено за мету на підставі вивчення, аналізу та узагальнення судово-слідчої практики дослідити криміналістичне забезпечення розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами.

Відповідно до поставленої мети визначені основні завдання дослідження:

- 1) охарактеризувати поняття та зміст криміналістичного забезпечення розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами;
- 2) визначити і розробити криміналістичну характеристику структурних елементів шахрайства з фінансовими ресурсами;
- 3) дослідити способи, обстановку та типові сліди вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами;
- 4) запропонувати характеристику особи злочинця та його криміналістичного портрету;
- 5) визначити оптимальні першочергові слідчі дії та встановити особливості їх проведення;
- 6) сформувані типові тактичні операції, спрямовані на вирішення завдань розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами;
- 7) розробити шляхи вдосконалення криміналістичного забезпечення розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами.

Об'єктом дослідження виступає діяльність: 1) злочинців при вчиненні шахрайства з фінансовими ресурсами; 2) працівників правоохоронних органів щодо виявлення та розслідування даної категорії злочинів.

Предметом дослідження є механізм вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами та особливості його виявлення і розслідування.

Методи дослідження. Методологічну основу магістерської роботи становлять положення теорії пізнання і загальної теорії криміналістики. У процесі дослідження було застосовано комплекс філософських, загальнонаукових, історико-правових і теоретико-правових підходів, принципів і спеціальних методів пізнання.

Науково-теоретичною базою даної магістерської роботи є теоретичні розробки, праці вітчизняних та зарубіжних вчених у галузі кримінології, кримінального права, криміналістики, що стосуються криміналістичного забезпечення розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами.

Наукова новизна одержаних результатів. Магістерська робота є комплексним дослідженням теоретико-прикладного характеру, присвяченим проблемам криміналістичного забезпечення розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами.

Положення, які виносяться на захист:

- 1) криміналістичне забезпечення розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами – це система розробки нових, удосконалення вже існуючих і впровадження в практичну діяльність оперативних та слідчих підрозділів криміналістичних засобів, методів і рекомендацій з метою виявлення, розслідування та попередження вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами;
- 2) при розслідуванні шахрайства з фінансовими ресурсами повинні бути проведені наступні початкові слідчі дії: тимчасове вилучення речей та документів, обшук, допит, накладення арешту на майно та рахунки юридичних осіб, огляд документів, призначення судових експертиз;

3) при розслідуванні шахрайства з фінансовими ресурсами варто здійснити наступні тактичні операції загального («Документ», «Розшук обвинуваченого», «Співучасники», «Нейтралізація протидії розслідуванню» тощо) і окремого характеру («Позичальник», «Кредитор», «Забезпечення відшкодування матеріальної шкоди», «Корумповані зв'язки» тощо).

Практичне значення одержаних результатів. Викладені у роботі положення можуть бути використані для подальших наукових досліджень, у правозастосовчій діяльності, а також у навчальному процесі.

Апробація результатів дослідження. Результати досліджень публікувались у збірнику наукових праць юридичного факультету Тернопільського національного економічного університету «Актуальні проблеми правознавства», випуск № 3(7), 2016 р. Наукова стаття на тему: «Tactical operations used in investigating of financial fraud».

Структура магістерської роботи. Структура і обсяг магістерської роботи зумовлені її метою, завданнями, об'єктом і предметом дослідження. Магістерська робота складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, які містять у собі 4 підрозділи, 2 підпункти, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 99 сторінок.

РОЗДІЛ 1.
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛІСТИЧНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА З
ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ

1.1. Поняття та зміст криміналістичного забезпечення розслідування
шахрайства з фінансовими ресурсами

Поняття криміналістичного забезпечення діяльності правоохоронних органів було розроблено та введено в науковий обіг і практику навчання В. Г. Коломацьким. На думку вченого, криміналістичне забезпечення розслідування злочинів перебуває на стику криміналістики і науки управління. Вченим запропоновано наступне визначення: «Криміналістичне забезпечення діяльності правоохоронних органів з розслідування злочинів» – це система впровадження в практичну діяльність посадових осіб правоохоронних органів криміналістичних знань, що втілені в уміння працівників використовувати наукові, методичні та тактичні криміналістичні рекомендації, техніко-криміналістичні засоби та технології їх застосування з метою попередження, розкриття та розслідування злочинів [51, с. 259]. Основна мета, яку ставить перед криміналістичним забезпеченням автор, – це підвищення наукового і технічного рівнів практичної діяльності підрозділів і служб з розкриття, розслідування та попередження злочинів. Дане визначення стало, по суті, основоположним терміном, який потім використовувався багатьма науковцями при написанні підручників, монографій, статей.

У криміналістичній літературі різні вчені робили спроби уточнити поняття та зміст криміналістичного забезпечення. Так, Р. С. Белкін, поділяючи думку В. Г. Коломацького, визначає криміналістичне забезпечення правоохоронних органів як «систему криміналістичних знань і засновані на них навички та вміння їх співробітників використовувати

наукові криміналістичні рекомендації, застосовувати криміналістичні засоби, методи та технології їх використання з метою запобігання, виявлення, розкриття та розслідування злочинів» [27, с. 231], по суті, замінюючи лише систему «впровадження...знань, втілених в уміння», системою «знань і заснованих на них навичок і вмінь». Р. С. Белкін виділяв три підсистеми: криміналістичні знання, криміналістична наука, криміналістична техніка.

Р. Г. Аксьонов і С. Р. Акімов на основі аналізу позицій різних авторів щодо даного поняття пропонують під криміналістичним забезпеченням розкриття і розслідування злочинів розуміти систему створення, вдосконалення і використання криміналістичних знань, навичок, умінь і техніко-криміналістичних засобів правоохоронних органів з метою розкриття, розслідування та попередження злочинів [31, с. 74]. З таким визначенням важко погодитися, оскільки уявити «систему створення навичок правоохоронних органів» або «систему створення умінь правоохоронних органів» неможливо. Водночас «система використання знань, навичок, умінь і техніко-криміналістичних засобів» свідчить про практичне застосування зазначеного в діяльності щодо розслідування злочинів, а не про криміналістичне забезпечення їх розслідування.

Незважаючи на те, що позиції В. Г. Коломацького та Р. С. Белкіна мають широку підтримку в юридичній літературі, висловлюються і критичні зауваження, а також існують інші підходи до формування поняття криміналістичного забезпечення. Так, В. О. Волинський, критикуючи позицію Р. С. Белкіна, звертає увагу на те, що останній зводить криміналістичне забезпечення лише до знань і вмінь, не приділяючи уваги іншим важливим обставинам. На думку В. О. Волинського, поняття криміналістичного забезпечення можна визначати за аналогією з поняттям техніко-криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів, під яким розуміється специфічна діяльність, спрямована на створення умов постійної готовності правоохоронних органів до

застосування криміналістичної техніки і реалізація таких умов у кожному конкретному випадку розкриття та розслідування злочинів [30, с. 169].

Дещо іншу позицію має О. Ф. Волинський, який під криміналістичним забезпеченням пропонує розуміти комплексну за своїм змістом діяльність, спрямовану на формування умов постійної готовності правоохоронних органів до ефективного використання криміналістичних методів, засобів і рекомендацій, а також на реалізацію такої готовності в щоденній практиці розкриття та розслідування злочинів. Автор його поділив умовно на два рівні: творчий, тобто створення зазначених умов, і діяльний – їхня практична реалізація [36, с. 284].

Більш широке розуміння пропонує В. Ю. Сокіл. На його думку, криміналістичне забезпечення потрібно розуміти не просто як діяльність, а як особливу організаційно-функціональну систему, спрямовану на формування та підтримку на певному рівні постійної готовності працівників правоохоронних органів до систематичного використання в практичній діяльності криміналістичного арсеналу засобів боротьби зі злочинністю (макрорівень, науково-дидактичний рівень), а також на реалізацію цієї готовності в кожному конкретному випадку для розкриття та розслідування злочину, що зумовлена конкретною оперативно-розшуковою або слідчою ситуацією (мікро- або виконавчий рівень) [47, с. 57]. Автор у своєму визначенні акцентує увагу на залежності використання тих чи інших засобів від слідчої чи оперативно-розшукової ситуації, яка складається у кожному конкретному випадку.

Основна відмінність визначень криміналістичного забезпечення розслідування злочинів, запропонованого В. О. Волинським та іншими прихильниками даного підходу, від запропонованих В. Г. Коломацьким, Р. С. Белкіним, полягає в твердженні, згідно з яким криміналістичне забезпечення пов'язується з реалізацією умов постійної готовності правоохоронних органів до застосування криміналістичних методів, засобів, рекомендацій у розкритті та розслідуванні злочинів. Щодо цього цікавою є

позиція Г. І. Сєдової, яка вважає, що готовність до використання криміналістичних рекомендацій при здійсненні слідчих дій, як основних елементів розслідування, є нічим іншим як «криміналістичним супроводженням» [51, с. 260].

Протягом останніх років, крім зазначених підходів до формулювання поняття криміналістичного забезпечення розслідування злочинів, з'явилися й інші. Наприклад, А. В. Іщенко, розглядаючи криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, зазначає, що на сучасному рівні наукових досліджень питань боротьби зі злочинністю криміналістичне забезпечення розслідування злочинів розглядається як складне багатопланове, комплексне поняття, головним змістом якого є самостійна специфічна діяльність вчених і практиків щодо розробки нових, пристосування відомих науково-технічних досягнень, а також їх впровадження в практику розслідування злочинів з метою оптимального вирішення його завдань. Для того, щоб криміналістичні знання стали ефективним засобом для практики, вони повинні пройти стадію кримінальної освіти, в результаті чого криміналістичні знання перетворюються в елемент професійних знань і вмінь співробітників правоохоронних органів [30, с. 88].

Проаналізувавши розробки науковців, можна зробити наступний висновок: 1) визначення В. О. Волинського, О. Ф. Волинського, В. Ю. Сокола можна згрупувати за ознакою, в якій основний акцент зроблено на формуванні готовності правоохоронних органів до використання криміналістичних методів і засобів та створення умов для її реалізації; 2) деякі автори пропонують визначати криміналістичне забезпечення як діяльність щодо створення умов для розробки, пристосування та впровадження в практику розслідування; 3) іншу позицію зайняв В. В. Лисенко, який пропонує визначити криміналістичне забезпечення розкриття та розслідування злочинів як систему розробки та впровадження у практичну діяльність оперативних та слідчих підрозділів тактичних і методичних криміналістичних рекомендацій, техніко-криміналістичних засобів та

інформаційних технологій з метою оптимізації та підвищення ефективності діяльності щодо виявлення, розслідування та попередження злочинів, що входять до її підслідності [36, с. 290]. У своєму визначенні автор чітко вказує на суб'єктів застосування криміналістичних рекомендацій (оперативні та слідчі підрозділи) цієї системи. Вважаю, що учений у своєму визначенні продовжує ідею, розпочату В. Г. Коломацьким і Р. С. Белкіним, але у ширшому розумінні. Такої ж думки дотримуються і С. Р. Акімов, Р. Г. Аксьонов. Дані визначення можна також об'єднати в одну групу.

Щодо визначення поняття криміналістичного забезпечення розслідування саме шахрайства з фінансовими ресурсами, доцільно розглянути питання про поняття та сутність даного злочину.

Шахрайство з фінансовими ресурсами у кримінальному законодавстві України передбачено ст. 222 КК України і віднесено до злочинів у сфері господарської діяльності [37]. Суть даного злочину полягає у застосуванні обману для отримання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків, не маючи на меті привласнення отримуваних коштів, що дозволяє відмежувати цей склад злочину від звичайного шахрайства. Вчиняється даний злочин шляхом надання завідомо неправдивої інформації вказаним адресатам – обман держави або кредиторів, який набуває письмової форми і супроводжується використанням підроблених або іншим чином сфальсифікованих документів. Інформація, що надається особою, яка вчиняє шахрайство з фінансовими ресурсами, повинна бути неправдивою, тобто не відповідати дійсності, приховувати або перекручувати у гіршу або, навпаки, у кращу сторону справжній стан речей і стосуватися тих обставин, які дозволяють отримати дотації, субсидії, субвенції, кредити або податкові пільги. Завідомо неправдива інформація може стосуватися фінансової платоспроможності як суб'єкта підприємницької діяльності, так і фізичної особи. Так, з метою одержання дотацій, субсидій чи субвенцій надається завідомо неправдива інформація про стійку фінансову неплатоспроможність цих суб'єктів, а з метою одержання кредиту, навпаки, приховується наявність

останньої. Важливим моментом є те, що винний повинен усвідомлювати, що інформація, яку він надає кредиторам, є завідомо неправдивою і що від її змісту залежить прийняття рішення про надання дотацій, субсидій, субвенцій, кредитів чи пільг щодо податків [22, с. 304].

Підсумовуючи викладене вище, вважаю, що криміналістичне забезпечення розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами можна визначити як систему розробки нових, удосконалення вже існуючих і впровадження в практичну діяльність оперативних та слідчих підрозділів криміналістичних засобів, методів і рекомендацій з метою виявлення, розслідування та попередження вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами.

1.2. Криміналістична характеристика структурних елементів шахрайства з фінансовими ресурсами:

1.2.1. Способи та обстановка вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами

Для належного криміналістичного забезпечення розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами необхідним є вивчення його найважливіших структурних елементів: способів та обстановки вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами, особи злочинця та типових слідів даного злочину.

Криміналістичне розуміння способу вчинення злочину відрізняється від його кримінально-правового тлумачення. Це обумовлено, насамперед, різними об'єктами дослідження і завданнями, на які вони спрямовані. В криміналістичному аспекті спосіб вчинення злочину охоплює ознаки, що не мають кримінально-правового значення, але відіграють важливу роль для пошуку слідів та встановлення інших обставин.

Спосіб злочину, що відбивається у слідах-наслідках, є важливим джерелом відомостей про злочинну поведінку [21, с. 62] . Детальний аналіз

способу злочину в кримінально-правовому розумінні здійснив М. І. Панов, який пропонує під способом вчинення злочину розуміти певний порядок, метод, послідовність рухів і прийомів, які застосовуються особою в процесі вчинення суспільно небезпечного посягання на охоронювані законом суспільні відносини, поєднані з вибіркоким використанням засобів вчинення злочину [230].

В. М. Кудрявцев визначає спосіб вчинення злочину як певний порядок, метод, послідовність рухів і прийомів, які застосовуються особою для вчинення злочину [34, с. 156]. Таке розуміння способу вчинення злочину відповідає й етимологічному значенню терміна «спосіб», під яким розуміється «спосіб дії, прийом, метод здійснення чого-небудь» [40, с. 321], «той або інший порядок дій, метод у виконанні якої-небудь роботи, у досягненні якої-небудь мети» [41, с. 10].

У криміналістиці існують різні підходи до визначення поняття способу вчинення злочину. Під способом вчинення злочину прийнято розуміти спосіб дії злочинця, що виражається в певній взаємозалежній системі операцій і прийомів підготовки, вчинення й приховування злочинів [44, с. 170], систему взаємозалежних, цілеспрямованих навмисних дій щодо підготовки, вчинення, приховування злочинів, здійснюваних відповідно до обстановки та властивостей особи, а також обумовлені ними дії цілого ряду інших осіб, які необхідні для настання злочинного результату [48, с. 15].

Загальноприйнятим вважається визначення способу вчинення злочину як сукупності дій з підготовки, вчинення і приховування злочинів.

Інформація про спосіб вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами виступає основою для: а) висування версій; б) планування та організації розслідування; в) вибору оптимального шляху розслідування; г) прогнозування механізму вчинення злочину; д) розробки заходів попередження злочинів.

Встановлення способу вчинення злочину визначається ст. 91 КПК України як обставина, яку необхідно довести у кримінальному провадженні

[38]. Спосіб вчинення злочину береться до уваги судом при визначенні покарання, оскільки він характеризує не тільки саме діяння, але й особу злочинця.

Всі способи вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами можна об'єднати в два блоки:

1) вимушене надання завідомо неправдивої інформації в документах з метою одержання кредиту, субсидії, субвенції, дотації та використання одержаних коштів за цільовим призначенням. Вчинити такий злочин посадових осіб підприємств, організацій, установ змушують різні обставини, наприклад, складне фінансово-господарське становище, загроза банкрутства, і тому одержання кредиту – це «спосіб» збереження підприємства;

2) надання завідомо неправдивих відомостей в документах з метою одержання кредиту, субсидії, субвенції, дотації, знаючи наперед, що кошти після одержання будуть використовуватися на інші цілі, не передбачені кредитним договором. Після одержання кредитних коштів злочинці діють за чотирма основними напрямками: кредит повністю використовується не за цільовим призначенням – 64, 7%; кредит частково використовується не за цільовим призначенням, тоді як його інша частина витрачається на передбачені кредитним договором цілі – 15, 7%; кредит частково розкрадається, а частково використовується не за цільовим призначенням – 15, 7%; кредит частково розкрадається, частково використовується не за цільовим призначенням, а частково за цільовим – 3, 9% [58, с. 93].

Вивчення та аналіз кримінальних проваджень дозволяє встановити типові способи вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами залежно від таких підстав:

1) *від цільового використання одержаних коштів.* У механізмі шахрайства з фінансовими ресурсами важливе місце посідає використання кредиту не за цільовим призначенням. Його суть полягає в тому, що кредит використовується невідповідно до цільової програми і умов його одержання. Це може виражатися в наступних діях:

- одержані кошти витрачаються на виробничо-господарські цілі, не передбачені кредитним договором;
- одержані кошти надаються іншій фірмі під проценти;
- одержані кошти ідуть на виплату інших, раніше одержаних кредитів, виплату процентів;
- відбувається сплата податків, виплата заробітної плати, сплата оренди приміщень, комунальних платежів;
- на одержані кошти купується нерухомість, службовий автотранспорт, робиться ремонт в офісі;
- повернення особистих боргів;
- здійснюється оплата банківського обслуговування;
- кошти витрачаються на відрядження;
- вчинення оборонення на готівку.

Так, наприклад, громадянин С., працюючи на посаді директора ТОВ БМП «Спецпроект», з метою одержання кредиту на будівництво житлового будинку, надав у банк необхідні документи, із яких підробленими виявилися техніко-економічне обґрунтування кредитного проекту, календарний план проведення робіт по об'єктах і видах робіт. Одержані кредитні кошти були витрачені на сплату податків, виплату заробітної плати, кредитування іншої фірми [28, с. 322].

2) *від видів шахрайських дій при забезпеченні повернення кредиту.* Внесення завідомо неправдивих відомостей в документи, які забезпечують повернення виданих кредитних коштів, становить небезпеку тим, що у випадку виникнення конфліктної ситуації кредитор повернути видану суму буде дуже важко або взагалі неможливо.

Неправдивість відомостей при забезпеченні кредиту шляхом застави може полягати в тому, що:

- вказаний предмет застави фактично відсутній;
- предмет застави уже заставлений;

- предмет застави не є власністю заставодавця і знаходиться у нього на умовах оренди;

- предмет застави є складовою частиною об'єкта і його самостійне функціонування неможливе;

- вказана вартість предмета застави вища за реальну ринкову;

- заставодавець вказаний як єдиний власник заставленого майна.

Так, директор і засновник ТОВ «Наїна» М. з метою одержання кредиту у розмірі 30 тис. грн. надала в банк завідомо неправдиву інформацію про наявність цілісного майнового комплексу перукарні вартістю 48 200 грн., що нібито належить її фірмі. Насправді ТОВ «Наїна» належало лише обладнання перукарні вартістю 3500 грн., а саме приміщення, в якому розташована перукарня, знаходилось у комунальній власності і використовувалось на підставі договору оренди [41, 13].

Неправдивість відомостей при забезпеченні кредиту шляхом страхування може виявлятися у наступному:

- страхова компанія не має ліцензії на даний вид страхування або її філіал не має повноважень на страхування таких угод;

- страхова компанія в силу своїх фінансових можливостей не може страхувати угоди вище певної суми;

- страховий платіж не проплачений.

Неправдивість відомостей при забезпеченні кредиту шляхом надання гарантій може полягати у наступному:

- гарантії надані неуповноваженими особами;

- гарантії надано на суму, яка значно перевищує можливості гаранта;

- замовчування про те, що гарантом є родич, власник (засновник) підприємства-позичальника. У такому випадку гарантія, по суті, надається самому собі [9, с. 77].

3) від наявності у способі вчинення дій з підготовки і приховування злочину можна виділити:

- способи вчинення, які не охоплюють дії з підготовки і приховування;

- способи вчинення, що охоплюють дії з підготовки і приховування (наприклад, створення та використання фіктивних підприємств).

4) від наявності злочинних домовленостей всі способи вчинення злочину можна розділити на:

- способи вчинення злочину однією особою (позичальником);
- способи вчинення злочину кількома особами з боку позичальника;
- способи вчинення злочину кредитором і позичальником [1, с. 197].

Щодо визначення поняття обстановки вчинення злочину, варто зазначити, що однозначного підходу в літературі немає. О. Ш. Якупов зазначає, що обстановка – це ті конкретні й специфічні об'єктивні умови, в яких відбувається суспільно небезпечне посягання. Г. О. Крігер вважає, що обстановка – одна з умов, що використовується винним для досягнення своєї мети, або є таким збігом подій і обставин, які свідчать як про більшу, так і меншу суспільну небезпеку злочину і злочинця [11, с. 42]. В. М. Кудрявцев характеризує обстановку як місце, час та інші конкретні умови вчинення злочину, загально-історичну та соціально-політичну обстановку, конкретні умови життя і діяльності. Ф.Г. Бурчак і Є.Ф. Фесенко пояснюють її як сукупність передбачених законом обставин, які є зовнішнім оточенням злочинного діяння та характеризується присутністю людей або певних подій. Н.Ф. Кузнецова розуміє під обстановкою сукупність взаємодіючих чинників (людей, матеріальних предметів, природних і соціальних процесів), в умовах яких відбувається суспільно небезпечне діяння. І.М. Загородников і О.В. Наумов відносять до неї ті об'єктивні умови, в яких вчинювався злочин [14, с. 112].

В.Д. Берназ до структури обстановки вчинення злочину відносить певні елементи: а) матеріальне середовище, тобто час, місце, об'єкт, макро- і мікропогодні умови; б) організаційно-управлінське середовище, тобто виробничо-функціональні об'єкти, правоохоронні елементи; в) соціально-

психологічне середовище: мікроклімат у колективі за місцем роботи, ціннісну орієнтацію, психологічну обстановку за місцем проживання.

Зазначені елементи обстановки вчинення злочину мають різні властивості відбиття. В.К. Гавло вважає, що обстановка злочину – це система взаємозв'язку «особа-суб'єкт злочину – обстановка злочину». Остання може бути сприятливою або несприятливою для суб'єкта злочину [84, с. 232].

Обстановка являє собою свого роду поле діяльності (дій) злочинця, яке той обирає заздалегідь або виявляється в ньому випадково. У кожному з випадків обстановка відіграє різну роль. Так, в одних сприяє вчиненню та приховуванню злочину, в інших може мати як позитивне, так і негативне значення. При цьому поняття обстановки доповнюється особливостями вчинення злочину в умовах очевидності або неочевидності.

Г.А. Матусовський пише, що криміналістичний аспект вивчення обстановки вчинення економічних злочинів спрямований на з'ясування впливу зовнішніх умов на механізм їхнього здійснення, приховування, утворення слідів. При цьому обстановку вчинення злочину не можна зводити до сукупності безпосередніх фізичних умов, у яких діяв злочинець. Обстановка вчинення злочину охоплює більш широке коло явищ на певному об'єкті, де відбувається злочин. До таких можна віднести: 1) нормативно-правове регулювання; 2) майно, що перебуває у власності (управлінні) та його види; 3) структуру і профіль роботи підприємства, його ділові, виробничі та інші зв'язки; 4) технологічний процес, характер, вид виконуваних операцій; 5) документообіг, облік, звітність, контроль, охорона; 6) склад, службове становище працівників, їх професійні й особистісні якості, ділові та інші зв'язки між ними; 7) відношення працівників до цінностей і виробничих операцій; 8) діяльність працівників; 9) наявність різного роду недоліків у діяльності, контролі, обліку, охороні [89, с. 25].

Об'єктивна обстановка, що складається з різного роду взаємодіючих між собою об'єктів, явищ і процесів у певних обставинах місця й часу, є причиною, що впливає на злочинну поведінку шахрая. В одних випадках

сукупність цих чинників сприяє або навіть істотно полегшує застосування тих або інших способів і прийомів шахрайства. Іноді шахраям доводиться спеціально видозмінювати або створювати більш зручні для себе умови для вчинення злочинів. Наявність типової обстановки може вказувати на застосування типових способів злочинів, що, у свою чергу, дає можливість прогнозувати дії шахрая як на етапі вчинення, так і приховування злочинного посягання і оптимально планувати на цій основі першочергові слідчі дії та оперативно-розшукові заходи [93, с. 128].

Елементи зовнішнього середовища та інші фактори дозволяють зібрати криміналістично-значиму інформацію про кримінальну ситуацію. Через сліди злочину може бути одержана інформація про обстановку злочину. Зокрема, можна визначити:

- 1) які умови і фактори безпосередньо передували злочину;
- 2) що в обстановці досліджуваної події було спеціально підготовлено злочинцем, а що не залежало від нього;
- 3) що в даній обстановці сприяло і перешкоджало підготовці, вчиненню та приховуванню слідів злочину;
- 4) що призвело до тих чи інших невідповідностей у способі та механізмі вчинення злочину;
- 5) хто міг створити чи скористатися об'єктивною ситуацією, яка склалася, для вчинення злочину [15, с. 84].

1.2.2. Особа злочинця та його криміналістичний портрет

Одним з елементів криміналістичної характеристики шахрайства є особа злочинця.

Щодо криміналістичної характеристики особи - суб'єкта вчинення шахрайства, зазначається багатоплановий, різноманітний характер даного елемента характеристики, при розслідуванні та розробці якого необхідно враховувати різні чинники (психологічні, професійні, криміналістичні, правові тощо).

Відомості про особу злочинця як елемент криміналістичної характеристики становлять всі ті дані, які можуть визначати ефективні шляхи розшуку та викриття злочинця, пов'язані із цим завдання розслідування. П.С. Дагель дає наступне визначення особи злочинця: «це сукупність соціально-політичних, психічних і фізичних ознак особи, яка вчинила злочин, що має кримінально-правове значення [2, с. 502]».

С. І. Анненков, характеризуючи особу шахрая, вказує, що в останні роки проблема особи злочинця привертає до себе велику увагу з боку вчених. Сутність людини як особистості насамперед полягає в тому, що вона є носієм свідомості. Отже, вплив навколишньої дійсності на особистість опосередковується її внутрішнім світом. Особистість є вираженням суспільних відносин. До поняття особистість входить психологічний склад людини, весь її спосіб життя, індивідуальні риси. Особа злочинця – це особистість людини, яка навмисно або з необережності вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене кримінальним законом [27, с. 189] .

Як зазначає М.Т. Ведерніков, у розробці криміналістичної характеристики особи злочинця занадто важко виділити інформацію, що має чисто криміналістичне значення, оскільки особистість – єдине цілісне явище, всі сторони якого взаємозалежні й взаємообумовлені, хоча в науковому відношенні правомірно порушувати питання про криміналістично значущі властивості особи злочинця, криміналістичний аспект у вивченні особи обвинуваченого. У цьому плані велике значення для криміналістичної характеристики злочинців мають соціально-демографічні та соціально-психологічні властивості особи злочинця. Сюди включаються відомості біографічного характеру (стать, вік, національність, освіта, сімейний стан, рід занять тощо); відомості, які характеризують прояви особи в основних сферах діяльності (участь у трудовій, громадській діяльності, поведінка в побуті й у вільний час); соціально-психологічні властивості особи (темперамент, характер, інтелект, воля, емоції) [65, с. 30].

Важливою властивістю особи злочинця, що має особливе значення для

визначення криміналістичної характеристики злочину, є з'ясування ставлення даної особи до закону, її правова або нігілістична поведінка (вчинення адміністративних правопорушень (чи злочинів), наявність судимостей тощо).

Вивчення особи злочинця підтверджує можливість виявлення певних закономірностей у поведінці обвинувачених, що також може бути використане у криміналістичній методиці.

Для вивчення особи, що вчинила шахрайство, мають значення кримінологічні дані. Схема кримінологічної структури виглядає так: соціально-демографічні, кримінально-правові ознаки, соціальні прояви в різних сферах, моральні якості, психологічні особливості [77, с. 31].

До соціально-демографічних ознак належать вік, освіта, соціальний стан і рід занять, сімейний стан, належність до міського або сільського населення (матеріальне становище, житлові умови) та інші дані. За матеріалами узагальнення кримінальних проваджень встановлено, що як правило, шахраї є соціально благополучними особами, позитивно характеризуються за місцем проживання. Вік чоловіків-шахраїв: від 26 до 35 років - понад 36%, від 35 до 50 – 61%. Шахрайство на ринку цінних паперів, у міжнародних комерційних зв'язках, приватизації, кредитно-банківських відносинах вчиняється особами у віці від 26 до 35 років. Такі особи мають широкий кругозір, високий інтелектуальний рівень, добре орієнтуються в економічних і юридичних питаннях. Вони є непоганими психологами, фінансистами, досить швидко вступають у контакт із людьми, швидко реагують на будь-які зміни, що відбуваються в соціально-економічній обстановці, а також на ринку цінних паперів і в законодавчій базі.

Кримінально-правові ознаки особи злочинця – це дані про характер вчиненого злочину, його спрямованість та мотиви, особистий або груповий характер злочинної діяльності, рядову чи організаторську роль у ній, про попередні судимості тощо. При цьому можна говорити про стійку прихильність шахраїв до певного «свого» способу вчинення даного діяння

[85, с. 14].

Так, співробітниками одного з Полтавських районних відділень поліції був затриманий раніше засуджений за шахрайство громадянин С., працівник будівельної компанії. Користуючись довірою потерпілих, він проникав в їхні квартири, робив виміри вікон нібито з метою заміни їх на склопакети, брав завдаток у розмірі 300-500 доларів США й, не збираючись виконувати взяті зобов'язання, зникав [44, с. 170].

Моральні властивості та психологічні особливості проявляються в моральних рисах і якостях людини: поглядах, переконаннях, оцінках, життєвих прагненнях, ціннісних орієнтаціях. Всю розмаїтість цих якостей особи можна зрештою звести до двох моментів: 1) ставлення до різних соціальних цінностей і сторін діяльності або до власності; 2) рівень, характер і соціальна значущість її потреб.

Оскільки особистість формується в процесі діяльності, особа злочинця-це особистість людини, що вчинила не окреме правопорушення, а систему злочинних дій, тобто злочинну діяльність. Вивчення рис особи шахрая свідчить про досить високий професіоналізм, вузьку спеціалізацію, широкий кругозір та наявність правових знань.

Крім того, О.В. Волохова указує на те, що при пізнанні особи шахрая слід звернути увагу на роль навичок і звичок, що властиві кожній людині. При розслідуванні шахрайства з фінансовими ресурсами вивчення цих якостей має велике значення для розшуку, виявлення злочинця, тому що нерідко саме навички і звички шахрая впливають на обирає ним спосіб і механізм вчинення злочину [86, с. 89].

Знання звичок і навичок шахрая відіграє певну роль через те, що ці якості людини індивідуалізують її протиправне діяння, і чим специфічніша навичка, чим більше часу і зусиль потрібно на її освоєння, тим вище її криміналістична значущість.

Характеризуючи особу шахрая з фінансовими ресурсами слід відзначити, що це «білокомірцевий» тип злочинців. Дані особи вчинюють

злочини без застосування насильства, з використанням неправдивих відомостей з метою здобуття фінансових прибутків. За своїм суспільним станом належать до підприємців, є професіоналами високого або середнього рівня у сфері кредитно-фінансових відносин, у більшості випадків добре орієнтуються у законодавстві – податковому, банківському, володіють знаннями в бухгалтерському обліку. В минулому багато з них мають досвід роботи в державному секторі на посадах, пов'язаних з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків.

Так, наприклад, засуджена за вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами гр. К. - за освітою бухгалтер (вища економічна освіта), до того, як зайнятися приватним бізнесом, дванадцять років працювала директором гіпермаркету [7, с. 52].

У літературних джерелах умовно шахраїв класифікують на такі групи:

1) «нові» шахраї, які використовують механізми ринкових відносин, можливості кредитно-банківських операцій, страхової, інвестиційної й довірчої діяльності;

2) шахраї-гастролери, що постійно роз'їжджають по країні, вчиняють злочини й негайно зникають з місця вчинення злочину;

3) шахраї, які не мають постійного місця роботи або проживання, неодноразово були засуджені за шахрайство з фінансовими ресурсами та інші злочини проти власності;

4) шахраї, які вчинили злочин вперше з легковажності, під впливом інших осіб або різних обставин;

5) шахраї – одиночки;

6) шахраї, що вчиняють злочин групою, у тому числі з розподілом ролей;

7) шахраї, які в минулому не були засуджені і вчиняють шахрайство з фінансовими ресурсами, що продовжується, протягом значного часу (незаконне одержання пенсій) [10, с.158].

Окремо можна виділити ще декілька груп шахраїв, а саме: шахраї, що

вчиняють злочин з використанням електронно-обчислювальної техніки та інтернет шахраїв.

Цікаву класифікацію шахраїв наводить Ю.М. Антонян. Він поділяє всіх шахраїв за соціальним станом на три категорії:

- 1) керівники державних і комерційних структур;
- 2) юридичні та економічні працівники цих структур;
- 3) особи, що ніде не працюють або займають посади, пов'язані з виконанням фізичної роботи.

Вивчення кримінальних проваджень стосовно шахрайства з фінансовими ресурсами дає підставу стверджувати, що 69, 6% осіб, засуджених за ст. 222 КК України, складають директори підприємств, установ, організацій. Частка головних бухгалтерів у цьому списку склала 16,3%. Приватні підприємці – 12, 6%. Співробітники кредитно-фінансових установ – 3, 6%. В той же час 3, 7% засуджених осіб одночасно були власниками і директорами фірм; 10, 4% - засновниками і директорами [8, с. 197].

Одержання спеціальними підрозділами НП або СБУ інформації стосовно конкретної особи про можливу її причетність до вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами є основою для проведення оперативно-розшукових заходів для її перевірки. Дані із біографії особи, яка перевіряється або дані про її репутацію можуть вказувати на можливу причетність особи до вчинення шахрайських операцій. Ознаками-даними, що характеризують особу злочинця, є:

- наявність у даної особи судимостей, у тому числі за корисливі злочини;
- наявні стосовно особи кримінальні провадження, припинені за не реабілітуючими підставами;
- наявність оперативної інформації про входження особи, яка перевіряється, в організоване злочинне угруповання;
- різке, несподіване підвищення рівня матеріальної забезпеченості;

- спосіб життя посадової особи підприємства, що перевіряється, явно не відповідає характеру її діяльності і можливостям;
- демонстрація фінансового благополуччя і великі нераціональні витрати, які нібито вказують на легкість одержання необхідних для цього коштів;
- часта зміна місць роботи, негативні характеристики стосовно моральних, етичних, ділових якостей, одержані від колишніх співробітників [15, с. 83].

1.2.3. Типові сліди злочину

Обов'язковою умовою ефективного виявлення і подальшого розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами є знання слідів вчинення злочину.

У криміналістиці розрізняють сліди у широкому та вузькому розумінні: слід як ознака якоїсь події і слід як відбиток якогось об'єкта на іншому об'єкті.

В криміналістичній літературі здійснювалися спроби щодо встановлення зв'язку слідів та джерел інформації. Так, М.В. Салтевський пропонує класифікувати джерела інформації з таких підстав:

1) філософською підставою служить теорія відбиття. Виходячи із цього всі об'єкти поділяють на два класи: а) джерела ідеального (психічного) відображення (люди) і б) джерела матеріальних відображень (речі);

2) підставою кримінально-процесуальної класифікації є поділ доказів на особистісні й речовинні. Особистісні джерела - це люди, що виступають суб'єктами злочину або мають інформацію, що стосується події злочину (потерпілий, свідки та ін.);

3) криміналістичною підставою класифікації джерел інформації є теорія криміналістичної ідентифікації й поняття криміналістичної тотожності. Будь-який об'єкт, що перебуває в межах кримінального судочинства, розглядається в аспекті його рівності, тотожності самому собі,

тобто чи є він тим самим, що «був присутній» на місці події або «брав участь» у вчиненні злочину [18, с. 147].

А. Ф. Волобуєв справедливо вказує на те, що на відміну від загальнокримінальних злочинів, економічні («білокомірцеві») злочини в більшості випадків не залишають традиційних слідів. Особливістю механізму шахрайства з фінансовими ресурсами є те, що дії шахраїв з підготовки, вчинення і приховування злочину відбиваються, перш за все, в різного роду документах. З криміналістичної точки зору документи розглядаються як ефективний слідосприймаючий матеріал, який має велике значення як джерело доказів при розслідуванні шахрайства з фінансовими ресурсами [15, с. 83].

В. П. Лавров зазначає, що типові сліди-відображення залежать від способу злочину. Він виокремлює наступні сліди: підроблені документи і засоби їх підробки; майно, гроші або коштовності, якими заволодів шахрай; справжні документи, які відображають факти, що мають відношення до обставин вчинення злочину (реєстраційні документи, рахунки готелів, авіаквитки, телеграми, розписки та ін.); документи про штрафні санкції і збитки, платіжні операції, про доходи окремих осіб; протоколи самочинних обшуків; фальшиві дорогоцінності тощо [19, с. 88].

При вчиненні шахрайських посягань, як правило, у більшості випадків важко встановити чітке місце вчинення злочину. Тільки у деяких випадках при вчиненні шахрайства на місці події можуть бути виявлені сліди рук, сліди взуття, сліди транспортних засобів.

Так, в одному із магазинів «Меблі» незнайомий злочинець запропонував допомогти громадянам Сирії купити меблі. Забрав у них велику суму грошей, а потім зник. У потерпілих залишилася папка, що належала шахраю з чистими аркушами паперу [52, 17].

Аналіз криміналістичної літератури та вивчення слідчої практики, дозволяє встановити таку локалізацію слідів: на місці події; у (або на) злочинців (ях); у місцях їх проживання; в інших місцях. Окрім цього встановлено, що це можуть бути такі групи слідів:

- 1) матеріально-фіксовані відображення – сліди рук, сліди взуття, сліди транспортних засобів;
- 2) предмети та речі залишені шахраями на місці події – знаряддя, які були використані для вчинення злочину; особисті речі; засоби, використані для приховування злочинної діяльності;
- 3) документи – використовуються як для вчинення, так і для приховування шахрайства;
- 4) ідеальні сліди – уявні образи шахраїв, залишені в пам'яті свідків, потерпілих;
- 5) мікросліди;
- 6) одорологічні сліди.

При вчиненні шахрайства з фінансовими ресурсами групою осіб сліди мають свою специфіку. Особливості слідоутворення залежать від слідоутворюючого об'єкту (злочинної групи). Особливості слідів при вчиненні шахрайства групою осіб виявляються на всіх етапах її кримінальної діяльності, починаючи із підготовки до вчинення злочину, і закінчуючи посткримінальною поведінкою членів злочинної групи [10, с. 168].

Досить часто слідами шахрайства з фінансовими ресурсами виступають документи (як сліди у широкому розумінні). Документ у широкому значенні цього терміна є матеріальним джерелом інформації, призначеним для передачі, зберігання та посвідчення певних відомостей. У криміналістиці піддаються аналізу різні види документів: письмові (тексти, цифри та інші записи); графічні (креслення, малюнки, схеми); фотодокументи; кіно- та відеодокументи; електронні документи [72, с. 32]. Це узгоджується з відповідними положеннями кримінально-процесуального закону, де визначається, що документи є джерелом доказів, якщо в них викладені або засвідчені обставини, що мають значення для справи (ст.84 КПК України). Якщо документи слугували засобом вчинення злочину чи зберегли на собі його сліди, або були об'єктом злочинних дій, то в таких випадках документи виступають речовими доказами.

У зв'язку з цим можна розглянути основні види документів з урахуванням їх взаємозв'язку зі злочинною поведінкою особи, що вчинила злочин:

1. Документи, зміст яких є предметом шахрайського посягання. Викривлення змісту такого роду документів є кінцевою метою злочинного наміру. Спотворивши зміст, злочинець тим самим вчиняє закінчений злочин. Прикладом такого роду документа є форми бухгалтерської звітності, що містять інформацію про стан справ на підприємстві або в господарських товариствах. Завищуючи або зменшуючи відомості, що містяться в них, шахрай тим самим фальсифікує дійсну інформацію.

2. Документи, що є засобами вчинення злочину. Цей вид документів є найпоширенішим. У таких випадках широко використовуються підроблені платіжні відомості, акти на списання матеріальних цінностей, доручення на одержання грошових сум або товарно-матеріальних цінностей, різного роду довідки, прибутково-видаткові документи, транспортні накладні й багато чого іншого. Зміст таких видів документів є предметом криміналістичного дослідження у зв'язку з тим, що в ньому відображається спосіб злочинних дій, що розкриває механізм вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами.

3. Документи, що є засобами приховування вчиненого злочину. Практично всі господарські процеси оформляються численними документами. У зв'язку із цим документи є не лише предметом злочинного посягання або засобами вчинення злочинів, але й засобами його приховування.

4. Документи, що характеризують особу злочинця. Цей вид документів, на відміну від попередніх, не має офіційного характеру. Це особисте листування, заяви, скарги тощо. Предметом криміналістичного дослідження в подібних випадках є зміст письмових документів такого роду, а також форма викладу. До числа документів, що характеризують особу шахрая, належать фото- і відеодокументи, що мають зображення злочинця. Таке ж значення мають і фонодокументи із записом голосу злочинця [79, с. 155].

5. Документи, що містять інформацію про інші істотні обставини в справі. До цього виду належать такі документи, за допомогою яких можна одержати інформацію про різні обставини події злочину.

Результати узагальнення кримінальних проваджень показують, що при вчиненні шахрайства з фінансовими ресурсами використовуються такі документи:

- 1) статут підприємства – 2, 7%;
- 2) засновницький договір – 2, 7%;
- 3) свідоцтво про державну реєстрацію – 2, 7%;
- 4) протокол зборів засновників – 2, 7%;
- 5) фіктивні договори (контракти) з реально існуючими підприємствами – 54, 5%;
- 6) договори (контракти) з фіктивними підприємствами – 16, 4%;
- 7) бухгалтерський баланс – 13, 6%;
- 8) звіт про прибутки та збитки – 2, 7%;
- 9) довідки із банків про кошти на рахунках та існуючі борги – 2, 7%;
- 10) кредитний проект (техніко-економічне обґрунтування) – 68, 2%;
- 11) договори страхування – 8, 2%;
- 12) гарантійні листи – 5, 5%;
- 13) довідки про наявне майно та відсутність на нього арешту – 10, 9%;
- 14) договори застави – 13, 6%;
- 15) товарні накладні – 1, 8%;
- 16) митні декларації – 2, 7% [66, с. 67].

Сліди шахрайства з фінансовими ресурсами можуть також міститися і в інших документах, які підлягають вилученню:

- 1) протоколи засідань засновників, адміністративних органів управління;
- 2) накази і розпорядження посадових осіб;
- 3) акти перевірок (аудиторської, податкової, інших контролюючих органів);

- 4) договори, контракти;
- 5) документи бухгалтерського обліку і звітності;
- 6) «чорнова» документація і записи службових осіб;
- 8) документи, що відображають діяльність з банком.

Для отримання інформації про мету витрат одержаних позик особливо важлива група документів, яка відображає фактичне використання коштів. Це, як правило, платіжні доручення про перерахування грошових коштів, а також банківські виписки. Саме за цими документами може бути встановлена нецільова витрата кредитів, їх присвоювання [29, с. 67].

На вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами вказують сліди (інформація), які містяться в документах і які можна систематизувати за різними підставами:

1. Сліди вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами, які характеризують фінансово-господарську діяльність юридичної особи, що перевіряється:

- укладання нелогічних з господарської точки зору економічно не вигідних договорів і контрактів;
- зняття з рахунку або зарахування на рахунок юридичної особи грошових коштів у випадках, коли це необгрунтовано характером її діяльності;
- списання коштів на витрати, що викликають сумнів в їх доцільності і розмірах списаних сум;
- різке збільшення на банківському рахунку великої суми грошових коштів за короткий проміжок часу;
- перекази грошових коштів за кордон і надходження грошових коштів з-за кордону;
- перекази грошових коштів з банківського рахунку підприємства на рахунки фізичних осіб або приватних підприємців;
- значні авансові виплати іншим підприємствам за нібито поставлені товари, надані послуги;

- акумулювання на рахунку підприємства великих грошових сум та їх переказ в інші банки;

- відсутність здійснення підприємством господарської діяльності протягом довгого часу;

- невідповідність заявленої статутної діяльності фактичним можливостям виробництва продукції та наданню послуг через відсутність матеріальної бази, приміщень, необхідної техніки, штату працівників [23, с. 72].

2. *Сліди шахрайства з фінансовими ресурсами, які утворюються на стадії створення та реєстрації юридичної особи для використання її із злочинною метою:*

- відсутність у відповідних органах даних про реєстрацію підприємства, з яким укладений кредитний договір;

- неспівпадання юридичної адреси підприємства з фактичним місцезнаходженням;

- у ролі посадових осіб, засновників вказані підставні особи, які передбачені за штатом тільки по документах;

- відсутність власного майна і мінімальний розмір статутного капіталу, затримка з перерахуванням внесків у статутний фонд підприємства його засновниками;

- реєстрація підприємства безпосередньо перед надходженням великих грошових коштів на банківський рахунок [22, с. 302].

3. *Сліди шахрайства з фінансовими ресурсами, що характеризують адміністративно-управлінську діяльність юридичної особи:*

- малий штат співробітників підприємства за умови, що його статутна діяльність вимагає участі більшої кількості людей;

- наявність у штаті тільки керівних посад (наприклад, директор і бухгалтер);

- серйозні кадрові зміни, а також радикальні зміни у складі засновників, власників, акціонерів, адміністрації підприємства перед одержанням кредиту;

- розпродаж майна, розірвання або неподовження договору оренди;

- довга затримка з поверненням кредиту або виплатою процентів за ним, часті направлення листів з проханням про пролонгацію кредиту;

- ухилення від зустрічей з представниками кредитора, залишення без відповідей листів, телеграм і факсів, перешкоджання під різноманітними приводами одержанню необхідної документації, інспектуванню об'єктів, що цікавлять кредитора.

4. Сліди шахрайства з фінансовими ресурсами, які утворюються на стадії оформлення позики в банку:

- підписання окремих документів неуповноваженими особами;

- видача кредиту за поодинокими резолюціями без обговорення у відповідному уповноваженому банківському органі;

- короткі часові терміни між подачею заяви і наданням кредиту;

- відсутність документів, які свідчать про необхідні перевірки платоспроможності потенційного клієнта [20, с. 44].

5. Сліди, які вказують на підроблення документів, використаних при одержанні кредиту або пільг щодо оподаткування:

- відсутність необхідних реквізитів;

- розходження в реквізитах та змісті документів, що відбивають однакові операції, різними екземплярами одного і того ж документа;

- граматичні помилки в текстах відбитків печаток і штампів, помилки у написанні слів та інші ознаки матеріальної підробки документів.

Висновки до Розділу 1

Таким чином, у криміналістичній літературі різні вчені робили спроби уточнити поняття та зміст криміналістичного забезпечення правоохоронних органів.

Проаналізувавши розробки науковців, можна зробити наступний висновок: 1) визначення В. О. Волинського, О. Ф. Волинського, В. Ю. Сокола можна згрупувати за ознакою, в якій основний акцент зроблено на формуванні готовності правоохоронних органів до використання криміналістичних методів і засобів та створення умов для її реалізації; 2) деякі автори пропонують визначати криміналістичне забезпечення як діяльність щодо створення умов для розробки, пристосування та впровадження в практику розслідування; 3) іншу позицію зайняв В. В. Лисенко, який пропонує визначити криміналістичне забезпечення розкриття та розслідування злочинів як систему розробки та впровадження у практичну діяльність оперативних та слідчих підрозділів тактичних і методичних криміналістичних рекомендацій, техніко-криміналістичних засобів та інформаційних технологій з метою оптимізації та підвищення ефективності діяльності щодо виявлення, розслідування та попередження злочинів, що входять до її підслідності.

Варто зазначити, що під криміналістичним забезпеченням розслідування саме шахрайства з фінансовими ресурсами можна розуміти систему розробки нових, удосконалення вже існуючих і впровадження в практичну діяльність оперативних та слідчих підрозділів криміналістичних засобів, методів і рекомендацій з метою виявлення, розслідування та попередження вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами.

Крім того, для належного криміналістичного забезпечення розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами необхідним є вивчення його найважливіших структурних елементів: способів та обстановки вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами, особи злочинця та типових слідів даного злочину.

Загальноприйнятим вважається визначення способу вчинення злочину як сукупності дій з підготовки, вчинення і приховування злочинів.

Обстановка вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами – це ті конкретні й специфічні об'єктивні умови, в яких відбувається суспільно небезпечне посягання.

Особа злочинця - це сукупність соціально-політичних, психічних і фізичних ознак особи, яка вчинила злочин, що має кримінально-правове значення.

У свою чергу, сліди у криміналістиці розрізняють у широкому та вузькому розумінні: слід як ознака якоїсь події і слід як відбиток якогось об'єкта на іншому об'єкті.

РОЗДІЛ 2.

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА З ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ:

2.1. Криміналістичне забезпечення початкового етапу розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами

Успіх розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами передбачає необхідність своєчасного й тактично правильного виконання окремих слідчих дій, визначення оптимальної їх послідовності та доцільності проведення.

При розслідуванні шахрайства з фінансовими ресурсами слідчий приймає рішення і виконує необхідні дії, передбачені кримінально-процесуальним законом. Процесуальні дії слідчого у сукупності спрямовані на всебічне, повне та об'єктивне розслідування.

Виникає питання про те, які слідчі дії доцільно виконувати на початковому етапі розслідування. Дане питання вирішується залежно від слідчої ситуації, інших об'єктивних та суб'єктивних чинників. Тактично виправдано виконувати в першу чергу дії: 1) які потребують швидкого реагування, забезпечують фіксацію слідів, що можуть зникнути або бути знищені; 2) які спрямовані на попередження нових злочинів чи усунення шкідливих дій вчиненого злочину; 3) які сприяють вирішенню завдань початкового етапу розслідування, від яких залежать результати досудового розслідування і уникнення інформаційної невизначеності; 4) які вимагають затрат тривалого часу (наприклад, призначення судово-економічної експертизи); 5) результати яких мають значення для перевірки кількох версій; 6) які спрямовані на нейтралізацію спроб підозрюваного перешкодити розслідуванню та встановленню істини по справі (зникнути, вплинути на свідків, сфабрикувати неправдиві чи викривити справжні докази тощо) [18, 147].

До обставин, які належить з'ясувати при розслідуванні шахрайства з фінансовими ресурсами, відносяться:

- обставини створення підприємства, яке одержало кредит чи пільги з оподаткування, законність його заснування, справжність пред'явлених при реєстрації підприємства документів;
- представлені гарантії платоспроможності і забезпечення повернення кредиту, баланс, гарантійні листи, застава;
- оригінальність документів про право на пільгове одержання кредиту;
- умови підписання кредитної угоди, відповідність руху одержаних кредитних коштів, вказаних в угоді, яка представлена як обґрунтування кредитного запиту;
- вилучення кредитних коштів, обставини обороту їх на готівку та фактичні витрати, доля набутих на кредитні кошти матеріальних цінностей [42, с. 124];
- причетність осіб до вчинення злочину;
- спосіб незаконного одержання кредиту чи пільг щодо оподаткування;
- справжність чи фіктивність документів, поданих для обґрунтування кредитної заявки;
- достовірність чи завідомо неправдивість даних про господарський чи фінансовий стан підприємства, відображений у вказаних документах;
- визначення характеру і розміру збитків, завданих кредитором;
- наявність причинного зв'язку між діями винних осіб та їх наслідками;
- наявність чи відсутність змови між позичальником і співробітниками кредитної установи.

Крім того, залежно від способу вчинення злочину, обставинами, які належить довести за фактами незаконного одержання кредиту і пільгових умов оподаткування, є:

- незаконність одержання кредиту, пільгових умов оподаткування;
- відсутність чи наявність пільг у позичальника;
- нецільове використання виділених кредитних коштів;
- нормативне і фактичне спрямування використання цільових кредитних коштів;
- правомірність дій посадових осіб, які прийняли рішення про передачу позичальнику коштів;
- наявність чи відсутність змови між позичальником і службовими особами державних органів влади, що розпоряджаються розподіленням кредитних коштів;
- ступінь причетності і відповідальності вказаних службових осіб [16, с. 176].

При розслідуванні шахрайства з фінансовими ресурсами повинні бути проведені наступні початкові слідчі дії: тимчасове вилучення речей та документів, обшук, допит, накладення арешту на майно та рахунки юридичних осіб, огляд документів, призначення судових експертиз. Так, узагальнення кримінальних справ за даною категорією злочинів показало, що такі дії зустрічались: тимчасове вилучення документів – 100 % кримінальних проваджень; обшуки – 49, 1 %; допити – 100 %; слідчий огляд документів – 81, 8 %; огляд приміщень, ділянок місцевості, що не були місцем події, - 4, 5 %; накладення арешту на майно приватних осіб – 68, 2 %; накладення арешту на грошові внески приватних осіб в банках – 16, 4 %; накладання арешту на рахунки юридичних осіб – 21, 8%; відтворення обстановки та обставин події – 2, 7%; пред'явлення осіб для впізнання – 0, 9%; призначення ревізій після відкриття кримінальних проваджень – 60 %; призначення судово-почеркознавчої експертизи – 69, 1%; технічної експертизи документів – 22, 7 %; судово-економічної – 35, 4 %; товарознавчої – 1, 8%; будівельно-технічної – 0, 9%; психіатричної – 0, 9% [25, с. 200].

До числа невідкладних початкових слідчих дій відноситься тимчасове вилучення речей та документів. Порядок проведення тимчасове вилучення

речей та документів регламентується ст. 159-166 КПК України. Тимчасове вилучення речей та документів доцільно проводити за місцем проживання і роботи підозрюваних осіб, в офісних, складських, виробничих та інших приміщеннях організації-позичальника. Причому обов'язковою умовою проведення цієї слідчої дії є раптовість. Правильно вказується в криміналістичній літературі, що раптовість проведення слідчої дії дозволяє зруйнувати позицію, вибрану особами, що протидіють, і створити умови для одержання необхідної для розкриття і розслідування злочинів інформації. Проведення вилучення речей та документів на початковому етапі розслідування позбавляє злочинців можливості приховати від розслідування матеріальні об'єкти, які мають доказове значення [34, с. 157].

Вилученню підлягають:

- 1) установчо-реєстраційні документи (статут, засновницький договір, свідоцтво про державну реєстрацію);
- 2) в кредитній установі – кредитна справа: кредитна заявка; протокол засідання кредитного комітету; кредитний договір з банком; додаткові угоди до договору (наприклад, про пролонгацію кредитного боргу, зміну відсоткових ставок); техніко-економічне обґрунтування кредитного проекту; виписки про рух грошових коштів за рахунком позичальника; платіжні доручення для використання кредитних коштів або видатковий касовий ордер банку про видачу готівкових грошових кредитних коштів; документи, представлені для забезпечення повернення одержаних коштів (гарантія, страховий договір чи договір застави майна, договір поруки); карточка із зразками підписів посадових осіб; доручення на право ведення переговорів і оформлення документів та інші документи [43, с. 160];
- 3) документи, що стосуються руху (використання) одержаних кредитних коштів (платіжні доручення, договори, вказані для обґрунтування переказу коштів тощо). Ці документи необхідно вилучати як у позичальника, так і у кредитора, підприємствах-контрагентах;

4) із бухгалтерії організації, що одержала кредит, - первинні бухгалтерські документи;

5) комп'ютери, в пам'яті яких можуть зберігатися дані про господарські та фінансові операції, бланки і проекти документів, що стосуються одержання кредитів, в тому числі виготовлені від імені інших підприємств;

6) печатки, штампи, зразки бланків, які використовувалися при складанні документів на одержання кредиту;

7) в банківських установах – оригінали інструкцій, вказівок та інших нормативних документів з питань кредитування, з резолюціями і підписами співробітників про ознайомлення з ними; положення про функціональні обов'язки посадових осіб, що відають питаннями видачі кредитів; платіжні доручення позичальника про повернення кредиту та відсотків; договори пролонгації кредитів; розпорядження банку про списання застави з рахунку позичальника після того, як закінчився строк повернення кредиту, претензії з відмітками про вручення позичальнику [54, с. 130].

Результати анкетування слідчих НП України показали, що при розслідуванні шахрайства з фінансовими ресурсами, тимчасове вилучення документів в кредитно-фінансових установах проводили 92 % опитаних респондентів. Узагальнення кримінальних проваджень про шахрайство з фінансовими ресурсами дозволило одержати наступні результати. Так, тимчасове вилучення документів в кредитно-фінансовій установі проводилось в 68, 6%. Ефективність його проведення в установах виявилась у 98, 8 %.

Тимчасове вилучення речей та документів у позичальника проводили 78,6 % слідчих. Узагальнення кримінальних проваджень показало, що тимчасове вилучення речей та документів у позичальника проводилось в 62,9%. Ефективність виявилась в 85 % випадках [78, с. 458].

Відповідно до ст. 165 КПК України, особа, яка зазначена в ухвалі слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей і документів як

володілець речей або документів, зобов'язана надати тимчасовий доступ до зазначених в ухвалі речей і документів особі, зазначеній у відповідній ухвалі слідчого судді, суду. У разі невиконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, якій надано право на доступ до речей і документів на підставі ухвали, має право постановити ухвалу про дозвіл на проведення обшуку згідно з положеннями цього Кодексу з метою відшукування та вилучення зазначених речей і документів, відповідно до ч. 1 ст. 166 КПК України [38].

Важливим способом одержання доказової інформації є обшук, процесуальний режим якого визначений ст. 234-236 КПК України, який проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб на підставі ухвали слідчого судді.

У справах про шахрайство з фінансовими ресурсами основними об'єктами пошуку є документи (ділові, бухгалтерські, засвідчуючі особу, підтверджуючі право володіння будь-яким майном, листи), записні телефонні книжки, розпечатки з факсів, дискети з інформацією, печатки і штампи, пристосування для їх виготовлення, а також грошові кошти, коштовності, предмети антикваріату, кредитні картки, цінні папери – все те, що може бути використано для відшкодування збитків.

Обшук по справах даної категорії – одна із першочергових слідчих дій, так як інформація про злочинну діяльність міститься в різних документах, які в силу свого фізичного стану легко і швидко знищуються у випадку виникнення небезпеки викриття злочинців. Тому виявлення цих документів та їх вилучення - найважливіше завдання початкового етапу розслідування.

Так, обшуки у позичальника при розслідуванні шахрайства з фінансовими ресурсами проводили 65, 3 % слідчих. Як показують результати узагальнення кримінальних проваджень, обшуки у позичальника

проводились у 47, 6% випадків. Ефективними обшуки у позичальника виявилися в 44 % випадків [62, с. 44].

Дії злочинця по вибору місця і способів приховування не довільні, вони визначаються обстановкою його будинку чи квартири, особливостями присадибної ділянки чи конструкцією автомобіля. Зважаючи на те, що об'єкти приховування малих розмірів, коло місць, які підходять для приховування, досить широке. Це можуть бути книги, папки з різноманітними паперами, картини, шпалери, різного роду тайники. Тайники можуть виготовлятися у письмових столах, меблях, предметах інтер'єру, стінах.

Певну специфіку являє собою обшук у робочих приміщеннях, в офісах або службових кабінетах. В офісах тайники виготовляються або розташовуються за карнизами вікон, у підвісних стелях, в підвіконниках та під ними, в нішах за батареями опалення. При обшуку службового приміщення необхідно ретельно оглядати робоче місце особи, яку обшукують, ящики її письмового столу, сейф. Слід звернути увагу на записи телефонів і прізвищ на календарі, стіні, які можуть свідчити про зв'язки обшукуваної особи, на ключі, квитанції, котрі можуть підказати місце приховування об'єкту, який розшукується [61, с. 58]. Одночасно для таких приміщень може бути характерна велика кількість комп'ютерної техніки, що вносить певні труднощі в процедуру обшуку.

При обладненні тайників у ряді випадків враховується ціла низка чинників психологічного характеру:

- 1) розрахунок на появу фактора втоми та автоматизму. Так, документ, який шукає слідчий, часто кладуть в книгу, яка знаходиться в середині книжкової полиці. Передбачається, що книги будуть оглядатися з того чи іншого краю полиці, і до середині полиці уже виявиться певний автоматизм, втома, при якому слідчий не буде уважно перегортати кожен сторінку;

- 2) розрахунок на бридливість;

3) навмисна неакуратність приховування предмета (залишення його на виду);

4) відволікання уваги виготовленням тайників-двійників. При виявленні першого пустого тайника, розрахунок на те, що останні тайники оглядатися не будуть. Розрахунок на організацію конфлікту під час обшуку з метою відволікання уваги для переховування розшукуваного слідчим об'єкту [64, с. 17].

При розслідуванні шахрайства з фінансовими ресурсами існує необхідність проведення серії обшуків у службових приміщеннях і на квартирах підозрюваних. Такі обшуки отримали назву групових. Проведення групових обшуків дає ефективний результат при розслідуванні шахрайства з фінансовими ресурсами, яке вчинено організованою злочинною групою. У процесі підготовки групового обшуку варто передбачити засоби зв'язку між учасниками, єдине керівництво і єдиний план його проведення, порядок обміну інформацією, а також і те, що ці обшуки повинні проводитися в той саме день та в той саме час. Плануючи груповий обшук, доречно використовувати оперативні дані і скласти схему злочинних зв'язків, а також схему родинних зв'язків обшукуваних осіб [68]. Якщо планується затримання осіб, які обшуковуються, заздалегідь варто передбачити, як буде проходити затримання, які заходи варто прийняти для уникнення спілкування затриманих поміж собою і де вони будуть розміщені.

Обшук у багатьох випадках проводиться в ситуації тактичного ризику, коли допускається вірогідність настання негативних наслідків. Прийняття рішення про проведення обшуку пов'язано з достатніми підставами, які має слідчий, з даними, що дозволяють висунути підстави, що в якомусь приміщенні або у якоїсь особи знаходяться документи, предмети і цінності, здобуті злочинним шляхом. Фактичні дані, які дозволяють висунути припущення, мають вірогідний характер.

При проведенні обшуку тактичний ризик знаходить своє виявлення і у виборі часу проведення обшуку. Передчасність обшуку призводить до того,

що відсутні необхідні дані про предмети обшуку, місце майбутнього обшуку, обшукувану особу, вірогідні способи приховування. Зволікання з проведенням обшуку ставить під сумнів його несподіваність і може призвести до того, що розшукувані предмети будуть вилучені з місця майбутнього обшуку або знищені [77, с. 19]. У зв'язку з цим, обшуки у підозрюваних осіб у вчиненні шахрайства з фінансовими ресурсами повинні бути проведені зразу ж після відкриття кримінального провадження, щоб виключити можливість втрати доказів.

Згідно з ст. 234 КПК України обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді. У разі необхідності провести обшук слідчий за погодженням з прокурором або прокурор звертається до слідчого судді з відповідним клопотанням, яке повинно містити відомості про:

- 1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;
- 2) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з розслідуванням якого подається клопотання;
- 3) правову кваліфікацію кримінального правопорушення з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;
- 4) підстави для обшуку;
- 5) житло чи інше володіння особи або частину житла чи іншого володіння особи, де планується проведення обшуку;
- 6) особу, якій належить житло чи інше володіння, та особу, у фактичному володінні якої воно знаходиться;
- 7) речі, документи або осіб, яких планується відшукати [38].

До клопотання також мають бути додані оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими прокурор, слідчий обґрунтовує доводи клопотання, а також витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження, в рамках якого подається клопотання.

Ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи з підстав, зазначених у клопотанні прокурора, слідчого, надає право

проникнути до житла чи іншого володіння особи лише один раз. Тому до проведення обшуку необхідно зібрати орієнтуючу інформацію, яка містить:

1) інформацію відносно приміщення, його розташування, особливості підходів, входів, виходів, якщо завдання обшуку – обшук приміщення;

2) інформацію про обшукувану особу, що дозволяє слідчому одержати уяву про особу у плані, який цікавить слідчого, тобто у плані оцінок професійних та інтелектуальних рис особи, які можуть бути використані для приховування об'єктів, які необхідно відшукати. З'ясування даних про особу стосовно характеристик, які важливі для обшуку, виявляється в зборі інформації про: 1) професію особи; 2) її звички; 3) захоплення; 4) коло друзів і родичів; 5) антипатії і симпатії; 6) можливості приховування в службових та інших приміщеннях. Особливу увагу необхідно приділити вивченню способу життя обшукуваної особи, її професійних знань і захоплень, знайомств, зв'язків, в тому числі і в злочинному середовищі. Дану інформацію необхідно одержати оперативним шляхом, щоб виключити можливість підготовки злочинців до обшуку [40, с. 258].

Вивчення певних приміщень сприяє ефективності обшуку. Тому важливо встановити: 1) місцезнаходження приміщення (точна адреса, розташування на місцевості і підходи до нього); 2) характер будівлі (кількість поверхів, виходів, планування кімнат, підсобних приміщень, їх конструктивні особливості, умови експлуатації тощо); 3) кількість і склад осіб, які постійно або тимчасово проживають у приміщенні або працюють у ньому; 4) де розташовані телефонні апарати, які особливості охоронної сигналізації; 5) планування меблів; 6) час проведення ремонтів і обсяг виконаних робіт (злочинці використовують іноді ремонтні роботи для обладнання тайників, наприклад, у стінах, підлозі, стельових перекриттях); 7) наявні чи відсутні дзвінки, відеоспостереження, а також інші засоби оповіщення про прихід. При цьому рекомендується встановити кількість дзвінків або стуків, їх частоту, тривалість, якщо особи, які проживають у приміщенні або приходять, користуються умовним оповіщенням [42, с. 124].

При розслідуванні шахрайства з фінансовими ресурсами можливе проведення обшуку в банківській установі, що складає іноді певні труднощі відповідно до специфіки роботи даної установи. Перш за все, це небажання співпрацювати із слідчими, перешкоджання в одержанні необхідних документів, обстеженні деяких приміщень, а іноді фізична протидія з боку охорони.

Проведенню обшуку в банківській установі повинна передувати ретельна підготовка. Створюється слідчо-оперативна група, чисельність якої визначається з урахуванням обсягу майбутньої роботи, кількості приміщень, які належить обшукати, чисельності працюючого в банку персоналу. На час проведення обшуку залучається група фізичного захисту. Доречно включити у склад слідчо-оперативної групи спеціалістів із обласного управління НБУ, територіальних органів ДАСУ. Оперативним шляхом встановлюється режим роботи банку, чисельність персоналу, система охорони, кількість, місцезоташування і призначення службових приміщень. Окремо збирається інформація про керівних осіб даної установи, час їх прибуття на роботу, з'ясовується, в чийй компетенції відкриття тих чи інших сховищ, сейфів, користування базами даних. Під час підготовки вирішується, в яких приміщеннях буде проводитися обшук: у всьому банку або тільки в окремих кімнатах. Розподіляються обов'язки між учасниками слідчо-оперативної групи, проводиться інструктаж на випадок виникнення конфліктної ситуації. Обшук доречно розпочинати в момент відкриття банку, попередньо заблокувавши всі входи в будівлю. Пред'явивши ухвалу слідчого судді про дозвіл на обшук, слідчо-оперативна група приступає до проведення слідчої дії [48, с. 17].

Обшук – це складна слідча дія, яка вимагає участі у ній різних спеціалістів, що викликається необхідністю:

- застосування пошукових приладів (металошукача, рентгенівської установки та ін.) для виявлення прихованих об'єктів і тайників;

- використання особливих технічних засобів для фіксації процедури і результатів обшуку;
- виконання доручень, що вимагають вузько фахових знань і навичок (електромонтера, верхолаза тощо);
- розпізнавання суті різноманітних предметів та об'єктів;
- визначення місць приховування предметів і коштовностей, які шукаються;
- одержання консультацій слідчим з питань, що виникають при проведенні обшуку (наприклад, про способи вилучення інформації з комп'ютера, поводження з електронною технікою тощо).

У зв'язку з тим, що основним предметом обшуку при розслідуванні шахрайства з фінансовими ресурсами є документи, що містять фінансово-господарські дані, значну допомогу може надати спеціаліст - бухгалтер, який проконсультує про призначення тих чи інших документів, допоможе відібрати із числа виявлених необхідні. Спеціаліст, який бере участь у вилученні та огляді документів, надасть слідчому кваліфіковану консультацію про те, що необхідно вилучити, виходячи із специфіки бухгалтерського, оперативного і статистичного обліків, які використовуються на даному підприємстві [46, с. 185].

Певні труднощі складає обстеження комп'ютерної техніки при обшуку. Комп'ютери все частіше використовуються для ведення бухгалтерії, діловодства, інших завдань.

У процесі підготовки до обшуку необхідно виявити оперативним шляхом чи за допомогою проведення допиту у керівника підрозділу, особи, яка відповідає за експлуатацію комп'ютерної техніки, або іншого співробітника підприємства, організації (залежно від ситуації) такі обставини:

- 1) чи заблоковане приміщення, де знаходиться комп'ютер, електронною системою допуску або охоронною сигналізацією і які технічні засоби забезпечення використовуються для цього. Оскільки систему

блокування вибирає користувач, необхідно вимагати на неї документацію і відповідний електронний або фізичний пароль (код), а в деяких випадках і додатковий пристрій (електронний ключ) для доступу до об'єктів, які охороняються;

2) які наявні засоби охоронної сигналізації і забезпечення безпеки комп'ютерної інформації, де знаходиться відповідна документація;

3) чи встановлені спеціальні засоби в комп'ютері для знищення інформації у випадку спроби несанкціонованого доступу до неї; з'ясувати місцезнаходження організації, що встановила цю систему;

4) чи необхідний пароль (додатковий пристрій – електронний ключ) для доступу до інформації (окремим завданням, базам даних тощо), що знаходиться в комп'ютері, або до окремих її частин. Правила його використання, і чи веде порушення цих правил до зіпсування інформації;

5) чи приєднані комп'ютери до локальної мережі підприємства, яка її схема, основні правила її безпечного використання;

6) чи ведеться обов'язкове резервне копіювання даних з веденням повного протоколу комп'ютера за день [32, с. 169];

7) чи підключений комп'ютер до мережі Internet, яка його адреса в цій мережі;

8) розташування комп'ютерної техніки в приміщенні;

9) хто має доступ до роботи на комп'ютерах, їх фаховий рівень.

Злочинці можуть приймати спеціальні заходи безпеки з метою знищення речових доказів. Для цього може використовуватися спеціальне обладнання, яке створює сильне магнітне поле, що знешкоджує магнітні записи. У склад програмного забезпечення може включатися спеціальна програма, яка примушує комп'ютер вимагати періодично пароль, і, якщо декілька секунд правильний пароль не вводиться, дані в комп'ютері автоматично знищуються. На комп'ютери можуть встановлюватися приховані команди, які знищують або відправляють в архів важливі дані,

якщо деякі процедури запуску техніки не супроводжуються спеціальними діями, відомими тільки злочинцю.

Під час обстеження комп'ютерної техніки необхідно забезпечити участь спеціаліста: програміста, системного аналітика, інженера з засобів зв'язку. Участь спеціаліста у цій слідчій дії просто необхідна для зламування кодів захисту, для відшукування необхідної інформації в пам'яті комп'ютера, для відновлення спеціально чи випадково стертої інформації, для відшукування слідів роботи комп'ютера в мережі, для правильного копіювання інформації з пам'яті комп'ютера на переносні накопичувачі інформації, для консультацій з питань можливостей програмного забезпечення, встановленого в комп'ютерах.

Для проведення обшуку необхідно підготувати спеціальне обладнання для зчитування і збереження отриманої інформації (ноутбук, чисті дискети, змінний дисковод і вінчестер, прилади для вимірювання магнітного поля, екрановані футляри). Підбір технічних засобів варто проводити разом із спеціалістами залежно від умов майбутнього обшуку [74, с. 27].

Обстеження комп'ютерної техніки, якщо немає явної загрози знищення інформації, що зберігається в її пам'яті, краще проводити в момент максимального робочого режиму. Після оголошення про початок обшуку, необхідно терміново прийняти заходи з забезпечення збереження комп'ютерної техніки і наявних у ній даних. Для цього необхідно: 1) відсторонити співробітників підприємства від комп'ютерних засобів і розмістити їх в приміщенні, де виключається використання будь-яких засобів зв'язку; 2) у процесі обшуку не використовувати допомогу співробітників підприємства; 3) вилучити у персонала телефони, ноутбуки, індивідуальні пристрої відключення сигналізації автомобіля, тому що вони можуть бути використані для передачі на комп'ютер команди знищення інформації, що зберігається; 4) зафіксувати інформацію на екранах працюючих комп'ютерів шляхом фотографування (детальна зйомка) або складання креслення; 5) вимкнути живлення міні-АТС і опечатати її; 6) скласти схему підключення

зовнішніх кабелів до комп'ютерних пристроїв і помітити кабелі для правильного відновлення з'єднання в майбутньому; 7) ізолювати комп'ютери від будь-якого зв'язку зовні: модемної, комп'ютерної мережі, радіозв'язку; 8) найбільш ефективним способом відключити всі комп'ютерні засоби від джерел живлення (в тому числі і від безперебійних джерел); 9) екранувати системний блок комп'ютера, розмістивши його в спеціальний футляр. Якщо зображення на екрані монітора видає інформацію про процес знищення даних, що відбувається, необхідно екстренно відключити комп'ютер від мережі, а наступне включення провести за допомогою спеціаліста [78, с. 459].

Після виконання вказаних заходів можна приступати до пошуку інформації в комп'ютері. Можливі два варіанти: вилучити системний блок або провести вивчення його пам'яті за місцем проведення обшуку. У більшості випадків доцільно вилучати системні блоки.

Вилучення всіх засобів комп'ютерної техніки прискорює сам процес обшуку, дає можливість спрямувати всі сили на пошук інших матеріальних слідів, які мають відношення до розслідування злочину. До переваг такого підходу можна віднести і можливість в майбутньому більш детально, залучаючи необхідних спеціалістів, вивчити всю інформацію, наявну в комп'ютерах. Це практично виключає можливість невиявлення навіть професійно прихованої інформації [81, с. 263].

В ситуації, коли вилучити комп'ютер і долучити до справи як речовий доказ неможливо або недоречно, варто надрукувати інформацію на принтері або скопіювати на дискети дані, які зацікавили слідство. Необхідно виключити доступ до комп'ютерів зацікавлених осіб. Ідеальним засобом забезпечення збереження обчислювальної техніки є виключення доступу у приміщення, в якому вона встановлена, з одночасним відключенням джерел електроживлення. Якщо останнє неможливе (комп'ютер – сервер або працююча станція в мережі), за допомогою спеціаліста необхідно створити умови тільки для прийому інформації. У цьому випадку опечатуються всі

необхідні вузли, деталі, частини і механізми комп'ютерної системи. Комп'ютери та їх комплектуючі опечатуються шляхом наклеювання на роз'єми листа паперу і закріплення його країв на бокових стінках комп'ютера клеєм або клейкою стрічкою, щоб уникнути можливості роботи з ними під час відсутності слідчого чи експерта. Магнітні носії упаковуються, зберігаються і перевозяться в спеціальних екранованих контейнерах чи стандартних дискетних або інших алюмінієвих футлярах, що виключає руйнуючу дію ударів, різноманітних електромагнітних полів, направлених опроміненень [83, с. 372].

Багато текстових і фінансових програм зберігають список документів останніх сеансів роботи і можуть їх миттєво викликати, якщо вони не знищені або не переміщені в інше місце. На диску комп'ютера користувачі звичайно зберігають документи в каталогах (папках) із стандартними заголовками. Значний інтерес при наявності можуть являти бази даних або дані програми «щоденника», які бувають комп'ютерним аналогом записної книжки. Всі комп'ютерні файли зберігають дату останніх змін, а після деяких програм – і дату початкового запису файла під цим найменуванням. Автоматичний пошук серед величезного об'єму інформації на диску допомагають вести програми пошуку документів за найменуванням файла і навіть за словами в тексті документа. Популярний програмний пакет Microsoft Office після установки на комп'ютері веде негласний файл протокол, куди заносить дату і час всіх включень комп'ютера. Програми зв'язку і роботи з мережею запам'ятовують адреси багатьох інтернет-контактів користувача, документи електронної пошти з адресами відправника. Якщо користувач не попросить інакше, то сучасні операційні системи видаляють файли не «начисто», а спочатку в «корзину», переглянувши яку, інформацію можна відновити [90, с. 432]. Варто звернути увагу на пошук так званих скритих файлів та архівів (такі файли можуть бути «невидимими» для деяких програм перегляду, фільтруючих інформацію), де може зберігатися важлива інформація. Виявлені файли з зашифрованою

інформацією потрібно направляти на розшифровку та декодування паролю відповідним спеціалістам.

За допомогою допиту слідчий не тільки одержує дані про подію злочину і пов'язані з ним обставини, але і використовує результати допиту для встановлення фактів, раніше йому невідомих, перевіряє і оцінює їх, висуває нові версії. Відповідно до ст. 224 КПК України, допит проводиться за місцем проведення досудового розслідування або в іншому місці за погодженням із особою, яку мають намір допитати. Кожний свідок допитується окремо, без присутності інших свідків.

Допиту підлягають:

- 1) директор і головний бухгалтер підприємства-позичальника;
- 2) представники кредитно-фінансової установи (члени правління, співробітники кредитного відділу, служби безпеки, інші особи, що займалися наданням кредиту);
- 3) особи, вказані в документах, вилучених під час виїмки чи обшуку, як партнери по бізнесу;
- 4) інші особи, відносно яких наявна інформація про те, що вони володіють необхідними даними (колеги по роботі, секретарі інший допоміжний персонал, родичі, друзі) [57, с. 157].

Під час допиту директора необхідно встановити: 1) з якою метою було створено дане підприємство (організація); 2) хто фінансував створення і на яких умовах; 3) де знаходяться офісні, складські, виробничі приміщення і сховища; 4) хто засновник підприємства, хто займався реєстрацією; 5) яке коло функціональних обов'язків, які повноваження відносно одержання позики; 6) хто готував документи для представлення в кредитну установу; 7) з якою метою був намір використати одержані кошти; чи були виробничі можливості для їх використання; 8) які документи підтверджують наміри використати одержані кошти за цільовим призначенням; 9) з якою метою були використані одержані кошти; 10) які документи підтверджують дійсне використання коштів; 11) чи оберталися одержані кошти на готівку; 12) хто

складав і підписував платіжні доручення і видаткові касові ордери для використання кредиту; 13) чи була можливість одержання кредиту без підробки документів; 14) що було гарантом повернення кредиту; 15) з ким велись переговори в кредитній установі; 16) чи давалась неправомірна вигода при одержанні кредиту; кому і в якому розмірі; 17) яке нерухоме майно є у власності та його місцезнаходження; 18) який має автотранспорт (службовий, особистий), де він знаходиться. Дану особу також варто допитати стосовно порядку ведення бухгалтерії на підприємстві (організації) [80, с. 428].

Результати узагальнення кримінальних проваджень показують, що допит керівників підприємства, установи, організації як початкова слідча дія проводився в 25 %. Ефективними виявилися 69 % проведених допитів.

Під час допиту бухгалтерів підприємства-позичальника слід пам'ятати, що вони можуть виступати в ролі співучасників. Стосовно своїх функціональних обов'язків бухгалтери складають баланс, займаються бухгалтерською звітністю, підписують фінансові документи, нерідко беруть участь у розподілі і витраті грошових коштів. Під час допиту бухгалтера необхідно з'ясувати наступне: 1) вид діяльності даного підприємства; 2) які функціональні обов'язки даної особи; 3) порядок ведення і наявність первинних бухгалтерських документів; 4) чи знав бухгалтер про нецільове використання одержаних коштів; 5) який існує контроль за використанням коштів на їхньому підприємстві; 6) чи ознайомлений з всіма документами на одержання позики; 7) в якій формі одержували позику; 8) чи наявні раніше одержані і несплачені кредити; 9) із яких джерел припускалося виплачувати борг.

Узагальнення кримінальних проваджень показує, що допит бухгалтера підприємства як початкова невідкладна слідча дія проводився в 21% випадків. Ефективність допиту бухгалтерів - 76, 2 % [93, с. 129].

З боку кредитора допиту підлягають співробітники, відповідальні за видачу позик (голова правління, члени правління, співробітники кредитного відділу). Під час їхнього допиту треба з'ясувати: 1) які відомчі акти,

інструкції передбачають порядок та умови видачі кредиту; 2) що входить в коло функціональних обов'язків цих осіб; 3) хто проводив переговори з позичальником і на яких умовах; 4) хто приймає остаточне рішення про надання позики (офіційно і неофіційно); 5) чи проводилась перевірка платіжної спроможності позичальника; 6) які основи для надання пільгового кредиту; 7) причини допущених порушень процедури видачі позики.

Результати вивчення кримінальних проваджень показують, що як початкова слідча дія допит членів правління і співробітників кредитного відділу не проводився. Ефективність допиту осіб даної категорії – 57, 5% (членів правління) і 64, 2% (кредитний відділ).

Як свідків необхідно допитати осіб, що працюють разом з підозрюваним і виконують доручення керівника. Допитати їх необхідно якомога швидше тому, що злочинці добре знають цих осіб, мають можливість особисто або через своїх рідних спілкуватися з ними і звичайно користуються цим, щоб спробувати залякати чи підкупити свідків і таким шляхом примусити їх до дачі завідомо неправдивих показань.

На початковому етапі розслідування як свідки можуть бути допитані особи, які виконують забезпечувальні функції у конкретній кредитній установі (робітники служби безпеки, обліку та ін.). Необхідність невідкладного допиту таких свідків обумовлена тим, що їх показання, при вмілому використанні слідчим, можуть справити сильний психологічний вплив на підозрюваних і переконати в безглузді подальшого заперечення своєї провини [97, с. 179].

Під час розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами може виникнути ситуація, коли необхідно допитати членів організованої злочинної групи, які вчинили даний злочин. Під час допиту членів злочинного угруповання, які підозрюються у вчиненні шахрайства з фінансовими ресурсами, необхідно враховувати характер взаємовідносин між учасниками групи і вміло використовувати їхні нерідко протилежні інтереси. Суперечності в показаннях таких осіб, різний обсяг інформації, що

повідомляється ними з приводу тих самих обставин, як правило, порушує спільність їх позицій, породжує взаємну недовіру і прагнення вигородити себе або зменшити свою роль у злочині за рахунок інших. У подібній ситуації рекомендується пробудити у допитуваного переживання, пов'язані з можливістю «запізнитися» з щирим каяттям.

Під час допитів членів злочинного угруповання необхідно з'ясувати також наступні обставини.

При допиті організаторів і керівників злочинної групи з'ясовується: 1) спонукальний мотив до виникнення умислу; 2) конкретні учасники; 3) способи здійснення злочинної діяльності, чи мала місце практика застосування цих засобів; 4) структура групи, прийоми зв'язку, способи конспірації; 5) оснащення групи зброєю, транспортними засобами, засобами зв'язку; 6) зв'язки з корумпованими елементами, чи є захист, прикриття; 7) канали одержання розвідувальної інформації; 8) розподіл функцій в групі (виконавці, бойовики тощо); 9) види і способи винагороди за злочинні послуги; 10) міжособистісні стосунки в групі, чи є конфліктуючі сторони, претенденти на роль лідера.

Під час допиту рядового учасника організованої злочинної групи необхідно з'ясувати такі обставини: 1) у вчиненні яких злочинів брав участь допитуваний; 2) у чому виявились його дії; 3) хто був ініціатором злочинної діяльності; 4) яким чином розподілялися ролі у злочинній групі; 5) чи здійснювалось планування злочинної діяльності; 6) яким чином приховувались злочини; 7) які стосунки з іншими членами групи у допитуваного; 8) як був залучений у злочинну групу; 9) чому вчинив злочин [25, с. 200].

При наявності декількох осіб, показання яких необхідно одержати (наприклад, члени організованої злочинної групи), виникає питання про послідовність їхнього допиту. У першу чергу доцільно допитувати: 1) тих, хто за наявними у слідчого даними дасть правдиві показання, хто має позитивні особисті якості, хто виконував вторинну роль у вчиненні злочину і

кому загрожує легше покарання, хто зацікавлений у тому, щоб не виявитися однаково винним з тими, хто виконував більш активні ролі; 2) осіб, стосовно яких наявні більш переконливі докази і які швидше повинні зрозуміти безглуздість неправдивих показань; 3) при інших рівних умовах доцільно допитувати в першу чергу тих осіб, які можуть дати інформацію про особистість інших обвинувачених і підозрюваних, про їх психічні властивості та ін.

При розслідуванні шахрайства з фінансовими ресурсами може виникнути ситуація, коли один або кілька допитуваних дають неправдиві показання. У такому випадку доцільне проведення допиту декількох осіб.

Допит доцільно проводити поміж особами, які знаходились при вчиненні шахрайства з фінансовими ресурсами в одному злочинному зв'язку і тому мають інформацію про злочинні дії один одного, а також особами, котрі добре інформовані про дії злочинців в силу виконання службових обв'язків. Такими особами виступають директор – головний бухгалтер, директор – представник кредитно-фінансової установи, директор – власник (засновник), директор – заступник директора, директор підприємства А – директор підприємства Б [31, с. 75].

Під час проведення допиту декількох осіб варто враховувати рівень участі кожної особи у вчиненні злочину, розподіл їх злочинних ролей, зацікавленість у дачі правдивих показань. Чим менша роль особи у вчиненні злочину, тим більше вона буде викривати іншу допитувану особу, сподіваючись пом'якшити свою відповідальність або уникнути її. Так, результати узагальнення кримінальних проваджень показали, що ефективність проведення допиту декількох осіб при розслідуванні шахрайства з фінансовими ресурсами становить 45, 5%.

Важливу роль в розслідуванні шахрайства з фінансовими ресурсами відіграє слідчий огляд документів (ст. 237 КПК України). Огляд документів – слідча дія, яка полягає у їхньому вивченні та дослідженні з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального

правопорушення. О. М. Глотов відзначає, що професійно грамотне вивчення змісту документа слідчим нерідко може надати інформації не менше, а то й більше, ніж дослідження документа експертом.

Основні завдання слідчого огляду документів полягають у:

- визначенні загальної характеристики документа: який документ оглядається (вексель, кредитний договір, банківська виписка, платіжне доручення тощо), ким і кому він виданий чи адресований, зміст документа, які має реквізити (дата, номер і т. д.), який його зовнішній вигляд (чистий, пом'ятий, потертий);

- встановленні ознак і особливостей документів, які можуть свідчити про факти та обставини, що мають важливе значення для розслідування злочину: наявність документа у певному місці або у конкретної особи, його зміст, що вказує на обставини злочину, приналежність документа тощо;

- виконанні документа певною особою, наявність в документі змін, що виникли в результаті підчисток, виправлення, дописок тощо; наявність ознак та особливостей, що вказують на спосіб виготовлення чи використання документа та інші ознаки та особливості [34, с. 158].

У процесі криміналістичного аналізу документа увага повинна бути сфокусована стосовно:

- характеру і видової належності документа, його призначення, справжності;

- власних ознаках зовнішнього порядку (матеріалу, часу, місця, способу і засобах виготовлення);

- характеру, суті, змісту, специфічних особливостях відображеного об'єкту;

- місця, часу, способу, умовах, обставинах зафіксування об'єкту;

- кримінальних і некримінальних змінах фактури, структури, окремих компонентів документа;

- інформації про осіб, про органи та організації, що мають будь-яке відношення до документа у зв'язку з його виготовленням, зберіганням,

передачею, збутом, вивченням, використанням на окремих етапах або на всьому шляху його руху аж до моменту виявлення та криміналістичного дослідження;

- обставин, пов'язаних з тим, яким чином документ виявився у розпорядженні осіб, що проводять розслідування, іншу діяльність в кримінальному процесі (місця, часу його виявлення, каналу надходження тощо);

- цілей і можливостей використання в кримінальному провадженні знайденої при дослідженні документа інформації [40, с. 232].

Під час огляду документів у справах даної категорії у слідчих виникає низка труднощів. Перш за все, це виявляється в незнанні і нерозумінні тієї інформації, яка є в документах, що використовуються. Труднощі в дослідженні документів полягають в одержанні необхідних даних, у зборі доказової інформації, в дослідженні операцій, виконаних суб'єктом підприємницької діяльності, і які знаходять відображення в документах. У більшості випадків це виявляється у невмінні визначити, які документи підтверджують ті чи інші дії суб'єкта господарської діяльності, за якими документами можлива перевірка і контроль виконаних операцій, а також якими методами можливе визначення та встановлення порушень кредитно-фінансового законодавства.

Вивчення змісту документа потрібно починати з ретельного і уважного прочитання всіх текстів (тексту самого документа, текстів відбитків печаток і штампів, прізвищ осіб, які підписали документ). Після цього потрібно правильно розбити цей зміст на відносно самостійні елементи (основний текст документа, відбиток кутового штампу, відбиток печатки, підпис, дату, загальну суму, бланк). Вивчення змісту документа складається із трьох елементів: 1) виявлення можливих суперечностей між змістом документа і а) загальновідомими фактами, б) фактами, встановленими у кримінальному провадженні; 2) виявлення можливих суперечностей між змістом окремих

елементів документа; 3) перевірка правильності результатів арифметичних підрахунків, зафіксованих в тексті документа [43, с. 159].

В процесі огляду документа необхідно перевіряти і встановлювати відповідність діючих форм документів, послідовність, повноту і правильність заповнення реквізитів, порядкової нумерації і наявності необхідних підписів. Шляхом зіставлення господарської операції, відображеної в документі, з різними взаємопов'язаними показниками, подіями визначається, чи була об'єктивна можливість її виникнення. Також в ході огляду документа необхідно встановити відповідність здійсненої господарської операції щодо діючих правил, вимог статуту або установчого документа, законів, інструкцій та указів. Перевіряється правильність підсумкових показників, результатів різних підрахунків і обчислень, інших арифметичних дій, що виконуються при оформленні та обробці документів. Ефективний метод виявлення інтелектуального підроблення документу – це метод зіставлення змісту кількох документів, відображаючих однотипні операції. При цьому виявляють відхилення яких-небудь спеціальних показників одного документа від аналогічних показників в інших документах. Результати анкетування слідчих НП України показали, що слідчий огляд документів проводять 73,3% респондентів. Однак вивчення кримінальних проваджень свідчить, що до цієї процесуальної дії слідчі ставляться формально, складаючи протокол огляду документів через деякий час після його фактичного проведення [81, с. 265].

2.2. Тактичні операції, що застосовуються при розслідуванні шахрайства з фінансовими ресурсами

Тактична операція може бути визначена як комплекс слідчих дій, оперативно-розшукових та організаційних заходів, спрямованих на виконання проміжного завдання розслідування у певній слідчій ситуації.

В цьому сенсі дослідниками запропоновано низку тактичних операцій як загального плану («Документ», «Розшук обвинуваченого», «Співучасники», «Нейтралізація протидії розслідуванню» тощо), так і

окремого характеру («Позичальник», «Кредитор», «Забезпечення відшкодування матеріальної шкоди», «Корумповані зв'язки» тощо). Проаналізуємо їх детальніше.

Тактична операція «Документ» – універсальна операція, яка посідає важливе місце в ієрархії тактичних операцій початкового етапу розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами. Першочерговість її проведення обумовлена тим, що з моменту початку розслідування існує велика вірогідність знищення або приховування документів, які використовувалися при вчиненні шахрайства з фінансовими ресурсами.

Неправдиві відомості можуть вноситися в документ різними способами: власне внесенням в документ записів, що не відповідають дійсності. При цьому документ зберігає ознаки та реквізити справжнього (виготовляється на відповідному бланку, містить прізвище і посади осіб, які повинні його підписувати тощо), однак внесені в нього дані (текст, цифрові матеріали тощо) є неправдивими, - інтелектуальне підроблення; повна підробка документа стосується усього документа, як за формою, так і за змістом; часткова підробка документа, тобто внесення перекручених відомостей в документ, наприклад: знищення або виправлення частини тексту, окремих слів і цифр будь-яким прийомом (витравлювання, підчистка, дописка тощо) - матеріальне підроблення. Підробкою є і внесення додаткових даних, а також підробка підпису посадової особи, зміна дати видачі документа, закріплення на документі відбитка підробленої печатки тощо [39, с. 209]. Тому під час огляду документів встановлюються: вид документа; ким і коли виданий; зовнішній вигляд; зміст; ознаки змін тексту, реквізитів, зовнішнього впливу.

Під час вивчення зовнішнього вигляду звертають увагу на відповідність форми, загальноприйнятої для таких документів. Під час огляду документів термінової звітності звертають увагу на номери й дати видачі, чи зареєстровано документ у відповідному журналі обліку. При цьому доцільно

перевірити правильність розрахунків у документах і їхню відповідність вимогам, які висуваються.

Під час огляду виготовленого поліграфічним способом документа звертають увагу на форму, розмір і одноманітність шрифту, відповідність ліній верхньої і нижньої основ рядків; наявність і правильність захисних засобів; точність відтворення відбитків символів і знаків; спосіб тиснення; якість матеріалу обкладинки й паперу документа; спосіб обрізування і форму краю аркушів; рівномірність розташування барвника у штрихах, форму ліній зовнішньої межі штриха, ступінь інтенсивності барвника; наявність ознак печатки, виконаної з допомогою засобів оперативної поліграфії. Якщо документ виготовлено не поліграфічним способом, встановлюють ознаки способу його виконання (малюванням – можлива наявність граматичних помилок, нерівність нижньої основи рядка, відмінності у шрифті, сліди використання пишучих приладів тощо; через відбиток з мальованого кліше – блідість барвника у штрихах та ін.; через відбиток з різбленого чи гравірованого кліше – різна ширина штрихів букв і цифр, зарубки, відбитки поверхні кліше та ін.) [61, с. 97].

Перевіряють нумерацію аркушів, збіг на них серії й номери, встановлюють їх кількість, документ перевіряють на предмет наявності ознак підчищення, виправлення, дописування, витравлення. Особливу увагу приділяють аналізу розташування ободків і тексту відбитки печатки на фотографії і на суміжних з нею ділянках паперу на предмет виявлення ознак, що можуть свідчити про переклеювання фотографії або заміну на ній зображення.

Крім того, вивчають логічну відповідність усіх реквізитів (збір чи розходження дат, змісту тексту у відбитках печаток і штампів, відповідність практичної можливості виконати зазначені в документі дії протягом визначеного часу, певною кількістю осіб з допомогою технічних засобів чи без них), оцінюють реальну можливість протікання подій (процесів,

зазначених у документі). Також аналізують почерк різних частин документа чи різних документів, оглядають підписи, виконані від імені різних осіб [68].

На думку багатьох фахівців, при розслідуванні шахрайства з фінансовими ресурсами слідча валіза (портфель) повинна бути додатково доукомплектована у такий спосіб. Крім стандартного набору приладь, у ній повинні перебувати: хімічні засоби виявлення й фіксації слідів пальців рук, що не мають у своєму складі магнітомістких матеріалів (наприклад, сажа, прожарений порошок оксиду цинку тощо) – для роботи зі слідами, залишеними на магнітних носіях інформації й засобах ЕОТ; спеціальні алюмінієві або свинцеві контейнери або побутова алюмінієва фольга для грамотного вилучення магнітних носіїв машинної інформації, що виключають сторонній вплив електромагнітних і магнітних полів, здатних модифікувати й знищити вилучену комп'ютерну інформацію; паспортизовані машинні носії інформації, призначені для копіювання комп'ютерної інформації у випадку неможливості фізичного її вилучення разом з «рідним» носієм, упаковані в алюмінієву фольгу або контейнер; паспортизовані машинні носії інформації з відповідним ліцензованим програмним забезпеченням, необхідним для проведення огляду пам'яті засобів ЕОТ і комп'ютерної інформації, що цікавлять слідство (системні завантажувальні програми, тестові, антивірусні детектори, здатні відновлювати стерті файли, визначати конфігурацію або внутрішню специфікацію засобу ЕОТ, що оглядається, індивідуальні характеристики комп'ютерної інформації – розмір, дату створення, назву тощо) [68].

Типова тактична операція «Співучасники» передбачає комплекс слідчих дій та інших заходів, спрямованих на пошук інформації про всіх учасників і роль кожного у вчиненні злочину. Для методик розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері, різновиди такої операції є досить поширеними, що викликано численними фактами групових посягань. Залежно від рівня і змісту спеціальної методики зазначена тактична операція може визначатись відповідно до конкретизованих тактичних завдань:

встановлення виконавців певних діянь, наприклад осіб, котрі підробляли документи, виготовляли підроблені бланки, печатки і штампи, створювали фіктивні підприємства, переводили кошти в готівку тощо; встановлення всіх учасників організованої групи, злочинної організації; встановлення організатора; визначення ролі кожного співучасника у вчиненні кожного злочину; встановлення причетності певних осіб до злочину тощо [76, с. 206].

Типова тактична операція «Корумповані зв'язки» повинна виділятися у більшості методик розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами. Не секрет, що «доступ» підприємців до бюджетних коштів, іншого державного майна нерідко зумовлений корупційними зв'язками і не тільки проявами хабарництва, а і використанням з метою збагачення родинних стосунків, використання службових повноважень для лобювання інтересів певних фірм тощо. З'ясування в ході розслідування корумпованих зв'язків допоможе слідчому не тільки встановити інші злочини або окремі складові епізоди вчиненого, а й вирішити інші завдання, спрямовані на пошук і фіксацію додаткових доказів злочинної діяльності, нейтралізацію можливої протидії розслідуванню, вирішення профілактичних завдань тощо [25, с. 197].

Типова тактична операція «Розшук обвинуваченого» характерна для методик розслідування, що вимагають розгляду типової слідчої ситуації, коли обвинувачений переховується від слідства. При розслідуванні шахрайства з фінансовими ресурсами це більш характерно для складних, багатоепізодних справ із значними матеріальними збитками. При цьому обвинувачені нерідко намагаються переховуватись на території інших держав. Тому тактична операція може передбачати комплекси заходів, спрямованих не тільки на встановлення місцезнаходження обвинуваченого, а й на організацію заходів у межах міжнародної допомоги у кримінальному судочинстві [96, с. 48].

Тактична операція «Позичальник» проводиться в ситуації, коли наявна інформація про вчинене шахрайство з фінансовими ресурсами, але особу злочинця не встановлено. Дії слідчого у зазначеній ситуації повинні бути

спрямовані на встановлення осіб, що були зацікавлені в одержанні цього кредиту. Це можуть бути особи, чиї прибутки безпосередньо залежать від результатів господарської діяльності підприємства або особи, які на момент одержання кредиту знаходились у складному фінансовому становищі (великі особисті борги, надійшли строки повернення раніше одержаного кредиту тощо).

Вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами іноді неможливе без злочинної змови представників кредитора та позичальника. Зв'язок між кредитором і позичальником полягає в тому, що співробітник кредитної установи за неправомірну вигоду сприяє вчиненню шахрайства з фінансовими ресурсами. Це в першу чергу притаманно для випадків видачі державних цільових кредитів. В даній ситуації доцільно проведення тактичної операції «Кредитор» [45].

Під час вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами державі та іншим кредиторам завдаються значні матеріальні збитки. Для їх відшкодування проводиться тактична операція «Забезпечення відшкодування матеріальних збитків», яка спрямована на: 1) встановлення наявності та місцезнаходження майна (нерухомого і рухомого), рахунків в банках, що належать злочинцю; 2) встановлення розміру заподіяної шкоди; 3) вживання заходів щодо забезпечення збереження майна та грошових коштів тощо.

Типова тактична операція «Нейтралізація протидії розслідуванню» у найбільш загальному вигляді включає комплекс заходів, спрямованих на своєчасне виявлення спроб протидіяти розслідуванню, за можливістю запобігання їм, а в інших випадках - подолання. У свою чергу, форми і способи такої протидії настільки різноманітні, що вимагають організації різних варіантів наведеної тактичної операції: запобігання спробам знищити документи та інші докази злочину; недопущення зовнішнього втручання в процес розслідування; нейтралізація протиправних дій захисників; нейтралізація впливу на суб'єктів процесу; нейтралізація впливу на учасників процесу; нейтралізація спроб утворити негативну суспільну думку

навколо процесу розслідування за допомогою засобів масової інформації тощо [26, с. 33].

Висновки до Розділу 2

Таким чином, успішне криміналістичне забезпечення розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами передбачає необхідність своєчасного й тактично правильного виконання окремих слідчих дій, визначення оптимальної їх послідовності та доцільності проведення.

Тактично виправдано виконувати в першу чергу дії:

- 1) які потребують швидкого реагування, забезпечують фіксацію слідів, що можуть зникнути або бути знищені;
- 2) які спрямовані на попередження нових злочинів чи усунення шкідливих дій вчиненого злочину;
- 3) які сприяють вирішенню завдань початкового етапу розслідування, від яких залежать результати досудового розслідування і уникнення інформаційної невизначеності;
- 4) які вимагають затрат тривалого часу (наприклад, призначення судово-економічної експертизи);
- 5) результати яких мають значення для перевірки кількох версій;
- 6) які спрямовані на нейтралізацію спроб підозрюваного перешкодити розслідуванню та встановленню істини по справі (зникнути, вплинути на свідків, сфабрикувати неправдиві чи викривити справжні докази тощо).

При розслідуванні шахрайства з фінансовими ресурсами повинні бути проведені наступні початкові слідчі дії: тимчасове вилучення речей та документів, обшук, допит, накладення арешту на майно та рахунки юридичних осіб, огляд документів, призначення судових експертиз.

Крім того, важливим є і проведення тактичних операцій. Під «тактичною операцією» слід розуміти комплекс слідчих дій, оперативно-розшукових та організаційних заходів, спрямованих на виконання проміжного завдання розслідування у певній слідчій ситуації.

При розслідуванні шахрайства з фінансовими ресурсами доцільно проводити тактичні операції як загального плану («Документ», «Розшук обвинуваченого», «Співучасники», «Нейтралізація протидії розслідуванню» тощо), так і окремого характеру («Позичальник», «Кредитор», «Забезпечення відшкодування матеріальної шкоди», «Корумповані зв'язки» тощо).

РОЗДІЛ 3.

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА З ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ

Розподіл функцій з профілактики та розслідування економічних правопорушень, і шахрайства з фінансовими ресурсами зокрема, між декількома органами державної влади є неефективним у боротьбі з такими правопорушеннями.

Накопичений в Східній та Центральній Європі досвід забезпечення економічної безпеки держави показує, що в державі повинен бути створений єдиний центральний орган виконавчої влади, відповідальний за профілактику і розслідування всіх видів економічних правопорушень і здійснення фінансового контролю.

Враховуючи важкий економічний стан в державі, а також необхідність ефективно та оперативно реагувати на всі економічні та господарські правопорушення, включаючи шахрайство з фінансовими ресурсами, необхідно невідкладно створити ЦОВВ у сфері охорони економічної безпеки держави. Завдяки цьому буде вирішено одну з нагальних проблем української правоохоронної системи, а саме, усунуто дублювання функцій правоохоронних органів у сфері боротьби з економічними правопорушеннями. Таким органом може стати анонсована Державна служба фінансових розслідувань (створення якої планується до кінця 2017 року) [6].

Для функціонування даного органу необхідно прийняти наступні законодавчі акти:

- Закон України «Про основи запобігання та боротьби з економічними правопорушеннями і здійснення фінансового контролю»;
- Закон України «Про внесення змін до Бюджетного Кодексу України (у зв'язку з прийняттям Закону України «Про основи запобігання та боротьби з економічними правопорушеннями і здійснення фінансового контролю»);

- Закон України «Про внесення змін до Митного Кодексу України (у зв'язку з прийняттям Закону України «Про основи запобігання та боротьби з економічними правопорушеннями і здійснення фінансового контролю»);

- Закон України «Про внесення змін до Податкового Кодексу України (у зв'язку з прийняттям Закону України «Про основи запобігання та боротьби з економічними правопорушеннями і здійснення фінансового контролю»).

Прийняття законів щодо можливості функціонування СФР дасть можливість:

- імплементації у вітчизняне законодавство європейської моделі органів, що поєднують в собі контрольні-перевірочні функції з функціями досудового розслідування у сфері запобігання та боротьби з економічними правопорушеннями;

- усунення розгалуженої та неефективної системи правоохоронних та інших органів державної влади, що здійснюють контрольні-перевірочні заходи і досудове розслідування у сфері запобігання та боротьби з економічними правопорушеннями, і шахрайством з фінансовими ресурсами зокрема;

- встановлення статусу та компетенції центрального органу виконавчої влади у сфері охорони економічної безпеки держави, прав та обов'язків його співробітників, службовців та працівників;

- проведення оперативно-розшукових заходів та досудового розслідування, здійснення фінансового контролю і окремих функцій податкового, митного контролю, які визначаються завданнями, покладеними на центральний орган виконавчої влади у сфері охорони економічної безпеки держави;

- визначення системи та статусу керівництва центрального органу виконавчої влади у сфері охорони економічної безпеки держави;

- організації взаємодії центрального органу виконавчої влади у сфері охорони економічної безпеки держави з іншими державними органами, які

беруть участь у здійсненні запобігання та боротьби з економічними правопорушеннями і фінансового контролю;

- фінансування, матеріально-технічного та соціального забезпечення центрального органу виконавчої влади у сфері охорони економічної безпеки держави;

- соціального, правового захисту, пенсійного забезпечення, відповідальності осіб, які працюють або проходять службу у центральному органі виконавчої влади у сфері охорони економічної безпеки держави [77, с. 30].

Більше того, британські податківці вже запропонували українським колегам сприяння у роботі майбутньої СФР. У своєму листі Першому заступникові Голови Державної фіскальної служби України Володимирі Хоменку, заступник директора Департаменту ризиків та оперативної роботи Податкової та митної служби Великої Британії, доктор Ендрю Павлініч зазначив: «Інформація щодо створення Служби фінансових розслідувань України демонструє широкомасштабне і фундаментальне реформування ваших служб. Ми охоче надаватимемо Вам посильну допомогу для підтримки роботи, метою якої є продуктивне розслідування фінансово-економічних злочинів та захист бюджету України... Ми із задоволенням хотіли б запросити Вас та ваших колег до Великої Британії, щоб презентувати діючу автономну структуру фінансових розслідувань з метою надання Вам додаткової інформації для нової Служби фінансових розслідувань України».

Крім того, ефективність розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами можлива лише при тісній, налагодженій взаємодії слідчих органів з працівниками оперативних підрозділів на стадії досудового розслідування [56, с. 145].

При розслідуванні шахрайства з фінансовими ресурсами застосовують процесуальні та організаційні форми взаємодії слідчого та співробітників оперативних підрозділів. До процесуальних форм взаємодії слідчого та

оперативних працівників при розслідуванні шахрайства з фінансовими ресурсами віднесено: 1) виконання доручень слідчого щодо проведення слідчих (розшукових) дій відповідними оперативними підрозділами; 2) сприяння слідчому при провадженні окремих слідчих (розшукових) дій. До організаційних форм: 1) спільне планування слідчих (розшукових) дій і тактичних операцій; 2) обмін інформацією, тобто використання можливостей автоматизованих банків даних, криміналістичних та оперативно-довідкових обліків тощо; 3) ознайомлення слідчого з оперативними матеріалами; 4) спільне обговорення й оцінювання матеріалів ведення оперативним підрозділом оперативно-розшукової справи; 5) координація проведення слідчих (розшукових) дій і оперативно-розшукових заходів; 6) консультації; 7) спільний аналіз причин і умов, що сприяють вчиненню кримінального правопорушення, та обговорення профілактичних заходів; 8) спільна узгоджена діяльність у складі слідчо-оперативної групи; 9) спільне використання техніки, засобів зв'язку і транспорту [60, с. 258].

Проте реальна дійсність протидії шахрайству з фінансовими ресурсами показує, що за майже двадцять років в державі наявний практично низький рівень розбудови системи запобігання злочинності, а тим більш - транснаціональній. Саме тому варто дослідити шляхи вдосконалення криміналістичного забезпечення розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами, звертаючи увагу на міжнародний досвід та співробітництво, яке здійснюється під час кримінального провадження навіть при взаємодії досить суперечливих факторів:

- а) при збереженні державного суверенітету, неприпустимості втручання у внутрішні справи держав;
- б) при компромісних домовленостях та угодах, які неминуче ведуть до самообмеження, утиску суверенітету держав;
- в) при незмінному дотриманні основних прав і свобод громадян, що гарантуються міжнародно-правовими актами та внутрішньодержавним законодавством.

Аналіз міжнародних договорів України, міжвідомчих актів та інших документів, що забезпечують міжнародне співробітництво при розслідуванні кримінальних проваджень, а також кримінального процесуального законодавства, свідчить про те, що необхідно удосконалювати взаємодію органів досудового розслідування з відповідними органами іноземних держав, розвивати правову основу участі компетентних органів України у міжнародному співробітництві при розслідуванні шахрайства з фінансовими ресурсами та продовжувати роботу щодо створення цілісної системи міжнародних актів та міжнародних договорів України, які використовуються в якості джерел кримінального процесуального права.

Оскільки транснаціональний характер злочинів у сфері банківської діяльності, а насамперед, шахрайство з фінансовими ресурсами, становить серйозну загрозу стабільному функціонуванню міжнародних та національних банківських систем і зумовлює необхідність посилення міжнародного співробітництва з протидії даним кримінальним процесам, з цією метою необхідно створити єдину електронну базу даних осіб, які вчиняли кримінальні правопорушення, пов'язані з фінансовим шахрайством для оперативної роботи правоохоронців різних країн [82, с. 232].

Сучасному розвитку міжнародних відносин притаманні водночас дві тенденції: глобалізації та регіоналізації. Глобалізаційні процеси пов'язують з поглибленням взаємозалежності країн через переплетіння фінансових і товарних ринків. Глобалізація міжнародних відносин вимагає від країн посилення співробітництва між ними з метою забезпечення національних інтересів. Співробітництво між країнами здійснюється як на двосторонній, так і на багатосторонній основі.

Важливою формою міжнародної взаємодії правоохоронних органів між державами в боротьбі зі злочинністю в кредитно-фінансовій сфері є співробітництво в сфері судочинства по кримінальним правопорушенням різних видів, у тому числі і шахрайства з фінансовими ресурсами. Така форма співробітництва має назву міжнародної правової допомоги.

У ч. 1 ст. 541 Кримінального процесуального кодексу України вперше закріплено чітке визначення міжнародної правової допомоги, якій притаманні такі ознаки: 1) здійснюється компетентними органами; 2) полягає у вчиненні процесуальних дій; 3) вчинення таких дій є необхідним для: а) досудового розслідування; б) судового розгляду; в) виконання вироку, який винесено як судом держави, так і міжнародною судовою установою [38].

Під «міжнародною правовою допомогою» О.А. Калганова розуміє врегульовану чинними для України міжнародно-правовими актами (договорами, конвенціями та ін.) та/або кримінальним процесуальним законодавством України діяльність компетентних органів, що полягає у проведенні відповідними органами однієї держави процесуальних дій (а у випадках, прямо передбачених міжнародним договором, і оперативно-розшукових заходів), виконання яких необхідне іншій державі, покликаних сприяти розслідуванню, розгляду чи вирішенню кримінального провадження, а також виконанню судових рішень, постановлених у кримінальних провадженнях [3, с. 235].

Взаємодія між правоохоронними органами різних країн - найважливіша складова міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю, що являє собою врегульовану нормами міжнародного та національного (внутрішньодержавного) права діяльність із захисту законних інтересів, прав і свобод особи, суспільства, держави і світового співтовариства від міжнародних, транснаціональних злочинів, що мають транснаціональний характер, які посягають на внутрішньодержавний правопорядок. Однак, зусиль однієї чи навіть декількох держав для забезпечення належної протидії злочинним проявам виявляється недостатньо.

Така взаємодія здійснюється шляхом прийняття узгоджених між країнами заходів зі встановлення караності в кримінальному порядку певних суспільно-небезпечних діянь (криміналізації) та уніфікації на цій основі

кримінального законодавства; припинення кримінальних правопорушень, які готуються чи вчиняються, в тому числі і шляхом проведення, в необхідних випадках, ОРЗ; надання допомоги під час кримінального провадження та проведення процесуальних дій; організації діяльності міжнародних судових органів, пов'язаних з розслідуванням міжнародних злочинів, здійсненням кримінального провадження в порядку перейняття, і покаранням осіб, винних у їх вчиненні, екстрадиції; визнанням і забезпеченням виконання вироків іноземних судів, передачею засуджених осіб; постпенітенціарним впливом, а також наданням професійно-технічної допомоги і попередженням кримінальних правопорушень [53, с. 213].

Одним із напрямів міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю є міжнародне співробітництво під час кримінального провадження.

Термін «міжнародне співробітництво під час кримінального провадження» вперше з'явився в кримінальному процесуальному законодавстві України у вигляді назви розділу IX «Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження», що включає з'ясування таких окремих положень, які стосуються загальних засад міжнародного співробітництва, міжнародної правової допомоги при проведенні процесуальних дій, видачі осіб, які вчинили злочин (екстрадиція), кримінального провадження у порядку перейняття, визнання та виконання вироків іноземних судів і видача засуджених осіб [38].

Так, враховуючи транснаціональний характер сучасної фінансової злочинності, у вересні 2012 року в м. Одесі проведено засідання Координаційної ради керівників органів податкових розслідувань країн СНД (КРОПР), на якому однією із наскрізних задач було «створення єдиного європейського простору фінансової безпеки». При цьому, було запропоновано створити форум фінансових поліцій Західної та Східної Європи, який мав би стати «комунікаційним майданчиком для оперативної роботи правоохоронців з різних країн». Тут, по суті, йдеться про створення

аналога Інтерполу, котрий займався б кримінальними правопорушеннями у фінансовій сфері, оскільки «ці справи містять міжнародний характер, і тому їх потрібно розслідувати за допомогою міжнародних асоціацій, із залученням стратегічних партнерів» [53, с. 215].

Відомо, що поодинокі протидіяти міжнародній фінансовій злочинності, яка активно застосовує всі досягнення технічного прогресу, стає дедалі важче. Відтак, боротьба з економічними злочинами має бути загальною (міжнародною) справою. У зв'язку з цим, необхідно створити окремі регіональні структури для організації взаємодії щодо протидії податковому і фінансовому шахрайству. Для ефективності їхньої роботи необхідно створити єдину базу даних осіб, які вчиняли або схильні вчиняти кримінальні правопорушення у кредитно-фінансовій сфері, для оперативного відпрацювання ситуацій ще, можливо, на стадії підготовки до їх вчинення з метою попередження, виявлення та розслідування кримінальних правопорушень у податковій та кредитно-фінансовій сфері.

Згідно з прийнятим у науці міжнародного права визначенням під «міжнародним співробітництвом у боротьбі зі злочинністю» розуміють співробітництво різних держав у боротьбі зі злочинними діяннями, суспільна небезпека яких вимагає об'єднання зусиль декількох держав. До них відносять міжнародні злочини та злочини міжнародного характеру [5, с. 158].

Еволюція злочинної діяльності свідчить про суттєві якісні зміни: зокрема, вона набуває транснаціонального та транскордонного характеру, виникають її нові форми у сфері економіки, банківської діяльності, а саме при вчиненні шахрайства з фінансовими ресурсами транснаціонального характеру. Як показує вивчення слідчої практики, вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами переважно здійснюється організованими злочинними угрупованнями із використанням складних схем «заплутування слідів» і найпоширенішим є його поєднання із вчиненням легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

У загальному обсязі організації діяльності в сфері міжнародного співробітництва досить часто виникають питання щодо надання правової допомоги в кримінальних провадженнях.

Міжнародна правова допомога у розслідуванні кримінальних проваджень характеризується специфічним суб'єктним складом - це компетентні органи держав, уповноважені на співробітництво; специфічним фактичним складом - провадження на території запитуваної держави процесуальних дій; специфічною метою - сприяння здійсненню правосуддя у кримінальному провадженні в іноземній державі шляхом збирання і надання доказів, виконання процесуальних рішень, забезпечення відшкодування збитків, завданих злочином, і захист законних інтересів учасників кримінального процесу [3, с. 236].

За статистичними даними, наведеними в звіті роботи Головного управління міжнародно-правового співробітництва Генеральною прокуратурою України, отримано та організовано виконання міжнародних запитів про правову допомогу протягом 2012 року від 41 держави, найбільше - від Російської Федерації (255), Республіки Молдови (83), Чеської Республіки (70), Республіки Болгарії (44), Республіки Польща (41), Республіки Білорусь (37) та інших (Азербайджанської Республіки, Республіки Казахстан, Латвійської Республіки тощо) [50].

З метою удосконалення діяльності правоохоронних органів України у галузі міжнародного співробітництва під час кримінального провадження управлінням продовжено аналітичну, організаційно-методичну та координаційну роботу по даному напрямку. У травні 2012 року відділом правової допомоги спільно з викладачами Національної академії прокуратури України підготовлено відповідно до положень КПК України «Методичні рекомендації щодо виконання вимог міжнародних договорів та КПК України про міжнародну правову допомогу при проведенні процесуальних дій», які 28 вересня 2012 року схвалено науково-методичною радою при Генеральній прокуратурі України.

Розглянемо більш докладно основні напрями міжнародного співробітництва під час кримінального провадження.

З урахуванням аналізу положень міжнародних договорів і КПК України можна зробити висновок про те, що взаємодія держав з питань надання правової допомоги відбувається шляхом:

- часткової передачі компетенції;
- при спільному проведенні досудового розслідування обставин кримінальних правопорушень, вчинених на території декількох держав, або якщо порушуються інтереси даних держав (участь представників іноземної держави при виконанні запиту або створення спільних слідчих груп).

Передача компетенції характерна для надання взаємної правової допомоги у кримінальних провадженнях, що і відрізняє її від інших видів міжнародного співробітництва, наприклад, видача особи (екстрадиція) державі для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку. Так, у випадку, коли необхідно провести слідчі (розшукові) дії за кордоном, зібрати докази тощо за українським запитом про правову допомогу, такі дії здійснюються компетентними органами іноземної держави відповідно до їх внутрішнього законодавства. Така діяльність прямо не є складовою кримінального судочинства на території України. Однак, вона входить до регульованих нею відносин, бо здійснюється шляхом часткової передачі компетенції іншій державі з отримання доказів, виконання процесуальних дій [92].

Виконання запитів про правову допомогу, що надійшли від іноземних держав, також виходить за межі кримінального судочинства, обмеженого в Україні досудовим і судовим кримінальним провадженням. У цьому випадку іноземна держава також передає частину компетенції по своєму кримінальному провадженню, оскільки виконання запиту стосується кримінального провадження, що здійснюється в межах іноземного процесу.

На думку В.В. Мілінчука, передача компетенції полягає в допущенні державою можливості отримання доказів у власному кримінальному

провадженні компетентними органами іноземної держави, а також у визнанні доказів, отриманих на підставі іноземного кримінально-процесуального законодавства, допустимими й такими, що відповідають вимогам національного законодавства запитуючої держави [9, с. 20], якщо інше не передбачено відповідними міжнародними договорами.

При цьому можна погодитися із М.І. Смирновим, на думку якого, реальної передачі компетенції при наданні правової допомоги не відбувається, «оскільки «передача повноважень» однією державою передбачає обов'язкове «прийняття повноважень» іншою. У міжнародному співробітництві такої безумовної передачі не відбувається. Запитувана держава, відповідаючи на прохання про допомогу, спочатку дає згоду на надання допомоги, а потім забезпечує її в рамках свого законодавства. Запитуюча держава може і не скористатися результатами цієї допомоги (наприклад, отримані докази суперечать власному законодавству)». Так, відбулася видача 20.09.2012 року до Республіки Узбекистан громадянина цієї держави С., якому інкримінувалося вчинення тяжкихлочинів у сфері економіки в складі організованої групи [53, с. 215].

Необхідно зауважити, що у наведеному та багатьох інших випадках для осіб, щодо яких надійшли запити про екстрадицію, було характерним вчинення кримінального правопорушення неодноразово. Такі особи зазвичай використовували всі можливі засоби, щоб уникнути екстрадиції, а в кінцевому підсумку - кримінальної відповідальності за вчинені кримінальні правопорушення, навіть застосовуючи різні методи для затягування процедури видачі.

Міжнародна практика останніх десятиліть свідчить про те, що з'явилася значна кількість нових видів кримінальних правопорушень, що стосуються інтересів декількох держав у різних сферах.

Так, у зв'язку із міжнародною інтеграцією держав серед суб'єктів господарювання, які здійснюють підприємницьку діяльність із залученням іноземного капіталу, останнім часом набули поширення

зовнішньоекономічні операції із перерахуванням коштів на іноземні банківські рахунки, що і визначає транснаціональний характер шахрайства з фінансовими ресурсами та особливості криміналістичного забезпечення розслідування вказаної категорії кримінальних правопорушень.

Зміст криміналістичного забезпечення як у загальному значенні, так і в аспекті проведення процесуальних (слідчих) дій у межах міжнародної правової допомоги в кримінальних провадженнях, пов'язаних із шахрайством з фінансовими ресурсами, розуміється як система розробки та впровадження нових, удосконалення вже існуючих у практичну діяльність оперативних та слідчих підрозділів криміналістичних засобів, методів і рекомендацій, необхідних для ефективного виявлення, попередження та розслідування умисно вчинених суспільно небезпечних діянь, передбачених кримінальним законодавством, спрямованих на незаконне одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків [59, с. 34].

Як зазначає В.В. Лисенко, за змістом криміналістичне забезпечення охоплює сукупність взаємопов'язаних дій: розроблення криміналістичних рекомендацій; доведення до відома співробітників правоохоронних органів результатів аналізу діяльності щодо виявлення й розслідування злочинів, змісту злочинної діяльності та даних про ефективні методи й засоби протидії злочинності; безпосереднє використання співробітниками правоохоронних органів криміналістичних рекомендацій у практиці виявлення та розслідування злочинів [48, с. 18].

Сьогодні кримінальні провадження, пов'язані із міжнародними відносинами, що стосуються шахрайства з фінансовими ресурсами, як діяння транснаціонального характеру, супроводжуються багатьма труднощами кримінального процесуального та криміналістичного характеру. Вони вимагають нового рівня співробітництва - не просто на основі передачі компетенції запитуваній державі, а при спільному її здійсненні. Так, у чинному кримінальному процесуальному законодавстві цим питанням присвячено окремий розділ 9 КПК України, де зазначено, що порядок

відносин судів, прокурорів, слідчих і оперативних підрозділів з відповідними установами іноземних держав, а також порядок виконання взаємних доручень визначаються законодавством України та міжнародними договорами України.

Більше того, необхідні криміналістичні рекомендації щодо організаційно-тактичних особливостей проведення процесуальних і слідчих (розшукових) дій у межах міжнародної правової допомоги в кримінальних провадженнях практично відсутні, з метою вирішення завдань кримінального судочинства не розроблено техніко-криміналістичні рекомендації щодо застосування науково-технічних засобів, що ускладнює належне криміналістичне забезпечення як стосовно міжнародної правової допомоги в кримінальних провадженнях, так і загалом в кримінальних провадженнях, пов'язаних із міжнародними відносинами, та шахрайством з фінансовими ресурсами зокрема. Так, при виконанні запиту іноземної держави, якщо це передбачено міжнародним договором або письмовим зобов'язанням про взаємодію на основі принципу взаємності, можуть бути присутніми представники компетентних органів цієї держави. Прохання про присутність таких компетентних осіб не повинні відхилятися, якщо така присутність, ймовірно, послужить потребам запитуючої держави як виконання запитів про правову допомогу і так допоможе уникнути додаткових звернень за допомогою.

Так, на території Автономної Республіки Крим у присутності представників правоохоронних органів Держави Ізраїль у стислі терміни, якісно та у повному обсязі виконано процесуальні дії у кримінальному провадженні за підозрою громадянина М. у вчиненні шахрайства (близько 100 епізодів) [53, с. 213].

Необхідно зауважити, що на сьогодні між Україною та Японією відсутні договори, які регулюють взаємовідносини у галузі надання правової допомоги у кримінальних провадженнях. Проте, зазначена допомога була надана Генеральною прокуратурою України на принципах доброї волі та

взаємності. Також у стислий період правоохоронними органами України на території Одеської області виконано в повному обсязі 2 клопотання правоохоронних органів Японії про надання правової допомоги в кримінальному провадженні по обвинуваченню К.

За наявності підстав для спільного розслідування компетентними органами однієї держави вноситься пропозиція про створення спільної слідчої групи компетентним органам іншої держави. Підстава створення спільної слідчої групи - проведення досудового розслідування обставин кримінальних правопорушень, вчинених на території декількох держав, або якщо порушуються інтереси цих держав.

Випадки створення спільних слідчих груп можуть бути наступними:

- у провадженні однієї держави перебуває кримінальне провадження, розслідування за яким вимагає складних і зустрічних розслідувань, що вимагають взаємодії з іншими державами;

- у провадженні декількох держав перебувають кримінальні провадження, розслідування обставин яких неминуче тягне за собою і координовані дії залучених держав [43, с. 124].

Ініціатива про створення групи спільного розслідування може надходити від: а) слідчого органу досудового розслідування України; б) прокурора України; в) компетентного органу іноземної держави. Єдиним органом, уповноваженим розглядати і вирішувати питання щодо доцільності створення спільних слідчих груп, є Генеральна прокуратура України (ч. 2 ст. 571 КПК України).

Учасники спільної слідчої групи можуть безпосередньо взаємодіяти між собою, узгоджувати основні напрями досудового розслідування, проводити процесуальні дії, обмінюватися отриманою інформацією, проте такі дії виконуються під контролем ініціатора створення даної групи або одного із її членів. Члени спільної слідчої групи здійснюють свою діяльність відповідно до законодавства тієї держави, на території якої вона діє. Терміни

розслідування також обчислюються відповідно до законодавства цієї держави [53, с. 215].

При цьому потрібно зазначити, що повноваження учасників спільної слідчої групи цієї держави, на території якої вона діє, значно ширше, ніж дії учасників з інших держав - сторін. Так, проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій здійснюються тими членами спільної слідчої групи, які є компетентними органами цієї держави, тому роль представників іноземної держави у слідчій групі має дорадчий характер і виявлення ініціативи.

Висновки до Розділу 3

Таким чином, вітчизняний досвід вказує на те, що розподіл функцій з профілактики та розслідування економічних правопорушень, і шахрайства з фінансовими ресурсами зокрема, між декількома органами державної влади є неефективним у боротьбі з такими правопорушеннями. Саме тому доцільно розробити шляхи вдосконалення криміналістичного забезпечення розслідування злочинів даної категорії.

По-перше, зважаючи на необхідність ефективно та оперативно реагувати на всі економічні правопорушення, включаючи шахрайство з фінансовими ресурсами, необхідно невідкладно створити ЦОВВ у сфері охорони економічної безпеки держави, яким може стати анонсована Державна служба фінансових розслідувань.

Крім того, ефективність розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами можлива лише при тісній, налагодженій взаємодії слідчих органів з працівниками оперативних підрозділів на стадії досудового розслідування.

По-друге, реальна дійсність протидії шахрайству з фінансовими ресурсами показує, що за майже двадцять років в державі наявний практично низький рівень розбудови системи запобігання злочинності, а тим більш - транснаціональній. Саме тому, варто дослідити шляхи вдосконалення криміналістичного забезпечення розслідування шахрайства з фінансовими

ресурсами, звертаючи увагу на міжнародний досвід та співробітництво, яке здійснюється під час кримінального провадження навіть при взаємодії досить суперечливих факторів:

- а) при збереженні державного суверенітету, неприпустимості втручання у внутрішні справи держав;
- б) при компромісних домовленостях та угодах, які неминуче ведуть до самообмеження, утиску суверенітету держав;
- в) при незмінному дотриманні основних прав і свобод громадян, що гарантуються міжнародно-правовими актами та внутрішньодержавним законодавством.

По-третє, оскільки транснаціональний характер злочинів у сфері банківської діяльності, а насамперед, шахрайство з фінансовими ресурсами, становить серйозну загрозу стабільному функціонуванню міжнародних та національних банківських систем і зумовлює необхідність посилення міжнародного співробітництва з протидії даним кримінальним процесам, з цією метою необхідно створити єдину електронну базу даних осіб, які вчиняли кримінальні правопорушення, пов'язані з фінансовим шахрайством для оперативної роботи правоохоронців різних країн.

По-четверте, заслуговує уваги ідея створення форуму фінансових поліцій Західної та Східної Європи (запропонована на засіданні Координаційної ради керівників органів податкових розслідувань країн СНД), який мав би стати «комунікаційним майданчиком для оперативної роботи правоохоронців з різних країн». Йдеться, по суті, про створення аналога Інтерполу, котрий займався б кримінальними правопорушеннями у фінансовій сфері, оскільки ці справи містять міжнародний характер, і тому їх потрібно розслідувати за допомогою міжнародних асоціацій, із залученням стратегічних партнерів.

ВИСНОВКИ

В результаті написання магістерської роботи на тему: «Криміналістичне забезпечення розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами» зроблено наступні висновки:

1. Криміналістичне забезпечення розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами можна визначити як систему розробки нових, удосконалення вже існуючих і впровадження в практичну діяльність оперативних та слідчих підрозділів криміналістичних засобів, методів і рекомендацій з метою виявлення, розслідування та попередження вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами.

2. Для належного криміналістичного забезпечення розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами необхідним є вивчення його найважливіших структурних елементів: способів та обстановки вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами, особи злочинця та типових слідів даного злочину.

3. Загальноприйнятим вважається визначення способу вчинення злочину як сукупності дій з підготовки, вчинення і приховування злочинів. Інформація про спосіб вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами виступає основою для:

- а) висування версій;
- б) планування та організації розслідування;
- в) вибору оптимального шляху розслідування;
- г) прогнозування механізму вчинення злочину;
- д) розробки заходів попередження злочинів.

4. Сліди у криміналістиці розрізняють у широкому та вузькому розумінні: слід як ознака якоїсь події і слід як відбиток якогось об'єкта на іншому об'єкті.

5. Обстановка вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами – це ті конкретні й специфічні об'єктивні умови, в яких відбувається суспільно

небезпечне посягання. Через сліди злочину може бути одержана інформація про обстановку злочину. Зокрема, можна визначити:

- 1) які умови і фактори безпосередньо передували злочину;
- 2) що в обстановці досліджуваної події було спеціально підготовлено злочинцем, а що не залежало від нього;
- 3) що в даній обстановці сприяло і перешкоджало підготовці, вчиненню та приховуванню слідів злочину;
- 4) що призвело до тих чи інших невідповідностей у способі та механізмі вчинення злочину;
- 5) хто міг створити чи скористатися об'єктивною ситуацією, яка склалася, для вчинення злочину.

6. Особа злочинця - це сукупність соціально-політичних, психічних і фізичних ознак особи, яка вчинила злочин, що має кримінально-правове значення.

7. Для успішного криміналістичного забезпечення розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами тактично виправдано виконувати в першу чергу дії:

- 1) які потребують швидкого реагування, забезпечують фіксацію слідів, що можуть зникнути або бути знищені;
- 2) які спрямовані на попередження нових злочинів чи усунення шкідливих дій вчиненого злочину;
- 3) які сприяють вирішенню завдань початкового етапу розслідування, від яких залежать результати досудового розслідування і уникнення інформаційної невизначеності;
- 4) які вимагають затрат тривалого часу;
- 5) результати яких мають значення для перевірки кількох версій;
- 6) які спрямовані на нейтралізацію спроб підозрюваного перешкодити розслідуванню та встановленню істини у кримінальному провадженні.

8. При розслідуванні шахрайства з фінансовими ресурсами повинні бути проведені наступні початкові слідчі дії: тимчасове вилучення речей та

документів, обшук, допит, накладення арешту на майно та рахунки юридичних осіб, огляд документів, призначення судових експертиз.

9. Під «тактичною операцією» слід розуміти комплекс слідчих дій, оперативно-розшукових та організаційних заходів, спрямованих на виконання проміжного завдання розслідування у певній слідчій ситуації.

10. У процесі розслідуванні шахрайства з фінансовими ресурсами доцільно проводити тактичні операції як загального плану («Документ», «Розшук обвинуваченого», «Співучасники», «Нейтралізація протидії розслідуванню» тощо), так і окремого характеру («Позичальник», «Кредитор», «Забезпечення відшкодування матеріальної шкоди», «Корумповані зв'язки» тощо).

11. Зважаючи на необхідність ефективно та оперативно реагувати на всі економічні правопорушення, включаючи шахрайство з фінансовими ресурсами, необхідно невідкладно створити ЦОВВ у сфері охорони економічної безпеки держави, яким може стати анонсована Державна служба фінансових розслідувань.

12. Ефективність розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами можлива лише при тісній, налагодженій взаємодії слідчих органів з працівниками оперативних підрозділів на стадії досудового розслідування.

13. Транснаціональний характер злочинів у сфері банківської діяльності, а насамперед, шахрайство з фінансовими ресурсами, зумовлює необхідність посилення міжнародного співробітництва з протидії даним кримінальним процесам, а тому необхідно створити єдину електронну базу даних осіб, які вчиняли кримінальні правопорушення, пов'язані з фінансовим шахрайством для оперативної роботи правоохоронців різних країн.

14. Варто створити форум фінансових поліцій Західної та Східної Європи, який міг би стати «комунікаційним майданчиком для оперативної роботи правоохоронців з різних країн» у процесі розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеєнко О. Особливості криміналістичної характеристики шахрайств, вчинюваних організованими групами / О. Алексеєнко // Наукові правничі школи Київського національного університету ім. Тараса Шевченка: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 12 жовтня 2005 рік). - К. : Київський університет, 2006. - С. 195-198.
2. Алікіна Н.В. Науково-психологічні засади та практичні питання експертизи заподіяння психологічного впливу // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – Х.: Право. – 2004. – Вип. 4. – С. 501- 506.
3. Антонюк А. Б. Правове регулювання надання міжнародної правової допомоги: проблеми та напрями вдосконалення / А. Б. Антонюк // Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право). - 2013. - № 4. - С. 234-239.
4. Берзін П. Злочини у сфері господарської діяльності: методика обчислення матеріальної шкоди. – К.: Юрисконсульт, 2005. – 149 с.
5. Білоус В.В. Проблеми методики розслідування фіктивного підприємництва: Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / НЮАУ. – Х., 2004. – 20 с.
6. Борисенкова А. В. Системи державного фінансового моніторингу: зарубіжний досвід / А. В. Борисенкова // Вісник НАДУ. – 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Borisenkova.pdf>.
7. Боротьба зі злочинністю у сфері підприємницької діяльності (кримінально-правові, кримінологічні, кримінально-процесуальні та криміналістичні проблеми) / Борисов В. І., Кальман О. Г., Корж В. П. та інші. - Харків: Право, 2001. - 264 с.
8. Бущан О. П. Використання спеціальних знань при розслідуванні економічних злочинів // Проблеми законності. - Вип. 42. - 2000. - С. 195-200.

9. Бушан О. П. Кредитно-фінансове шахрайство та особливості його розслідування / О. П. Бушан // Збірник наукових праць Харківського Центру по вивченню організованої злочинності спільно з Американським Університетом у Вашингтоні. - Харків: Харківський Центр по вивченню організованої злочинності спільно з Американським Університетом у Вашингтоні, 2002. - Вип. 5. - С. 76-79.

10. Варцаба В.М. Розслідування злочинів організованих груп: проблеми тактики та психології: Наук.- практ. посіб. – Ужгород: Карпати, 2005. – 248 с.

11. Василичук В. І. Теоретико-прикладні аспекти розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами // Науковий вісник НАВСУ - К., 2000. - Вип. 1. - С. 34-56.

12. Василичук В. Типові способи необґрунтованого одержання кредитів при вчиненні шахрайства з фінансовими ресурсами та шляхи їх розслідування // Право України. - 2000. - № 10. - С. 28-31.

13. Веліканов С.В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці: Автореф. дис.канд. юрид. наук: 12.00.09 / НЮАУ. - Х., 2002. – 19 с.

14. Весельський В. К. Сучасні можливості використання даних про способи вчинення злочину в боротьбі зі злочинністю : навч. посіб. [для студ. вищ.навч. закл.] / В. К. Весельський, С. М. Завялов, В. В. Пясковський. — К. : КНТ, 2009. — 160 с.

15. Волобуєв А. Криміналістична характеристика злочинів у сфері кредитних відносин // Підприємництво, господарство і право. - 2001. - № 7. - С. 82-85.

16. Волобуєв А.Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва. – Х.: Рубікон, 2000. – 336 с.

17. Волобуєв А.Ф. Розслідування і попередження розкрадань майна у сфері підприємництва: Навч. посіб. / За ред. О.М. Бандурки. – Х.: Рубікон, 2000. – 272 с.

18. Головіна В.П. Розслідування шахрайств з грошово-кредитними ресурсами у банківській сфері на початковому етапі / В.П. Головіна // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС. Спец. вип. : у 2 ч. – Ч. 1 : Нове кримінальне і кримінально-процесуальне законодавство та завдання юридичної підготовки кадрів ОВС України. – Луганськ : РВВ ЛАВС, 2002. – С. 146–149.

19. Гуцалова К. Поняття та ознаки економічної злочинності: огляд літератури та проблемні питання // Підприємництво, господарство і право. – 2002. - № 10. – С. 87 – 89.

20. Джужа О., Голосніченко Д., Чернявський С. Злочини у сфері кредитно-фінансової та банківської діяльності: кримінологічний аналіз // Право України. – 2000. - № 11. – С. 43-45.

21. Дудніков А. Л. Проблеми визначення способу злочину в криміналістиці / А. Л. Дудніков // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : збірник наукових праць. -X. : Право, 2011. - Вип. 11. —С. 62-63.

22. Дудоров О. О., Мельник М. І., Хавронюк М. І. Злочини у сфері підприємництва. Навч. посібник / За ред. М. І. Хавронюка. – К.: Атіка, 2001. – 608 с.

23. Дудоров О. Тлумачення ознак фіктивного підприємництва у доктрині та правозастосовчій практиці // Підприємництво, господарство і право. – 2002. № 2 – С. 83-87; № 3. – С. 71-74.

24. Журавель В. Криміналістична характеристика злочинів: реальність чи ілюзія? // Правничий часопис Донецького університету. - 2001. - № 1(6). - С. 56-60.

25. Журавель В. А. Системи слідчих дій та тактичні операції в структурі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів / В. А. Журавель // Вісник Академії правових наук України. - 2009. - № 2. –С. 197-208.

26. Журавель В.А. Тактичні операції в системі криміналістичних засобів протидії злочинності // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: Зб. наук.-практ. матер. / Ред. кол.: М.Л. Цимбал, В.Ю. Шепітько, Л.М. Головченко та ін. – Х.: Право, 2006. – Вип. 6. – С. 30-36.

27. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. / А.П. Закалюк. –К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2007– . – Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 2007. – 424 с.

28. Збірник Постанов Пленуму Верховного Суду України (1972 – 2007). – Х.: ФОП Вапнярчук Н.М., 2007. – 720 с.

29. Зубок М. І., Ніколаєва Л. В. Організаційно - правові основи безпеки банківської діяльності в Україні: Навч. посібник. - 2-е вид., доповн. - К.: Істина, 2000. - 88 с.

30. Іщенко А. В. Теорія і практика криміналістичного забезпечення процесу доказування в розслідуванні злочинів : [навч. посібник] / А. В. Іщенко, І. О. Ієрусалимов, Ж. В. Удовенко. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 224 с.

31. Капустіна М. В. Криміналістичне забезпечення досудового розслідування: поняття та ознаки [Електронний ресурс] / М. В. Капустіна // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. - 2014. - Вип. 14. - С. 71-79.

32. Коваленко В. В. Розслідування шахрайств і пов'язаних із ними злочинів, вчинених у сфері функціонування електронних розрахунків / В. В. Коваленко, Ф. І. Анапольська. - Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. - 224 с.

33. Коломієць І. В. Державний фінансовий моніторинг в Україні: сучасний стан і шляхи вдосконалення / І. В. Коломієць // Форум права. – 2010. – № 1. – С. 164–169 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-1/10kivisv.pdf>

34. Коновалова В.О. Методика розслідування злочинів: оптимальні системи слідчих дій // Вісник Академії правових наук України. – 2005. - № 4 (43). – С. 155-160.
35. Коновалова В.О. Слідчий огляд // Криміналістика: Підручник / За ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Вид. Дім ІнЮре, 2001. – 720 с.
36. Криміналістика: підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В.А. Журавель [та ін.]; за ред. В. Ю. Шепітька. – 4-те вид., перероб. і доп. – Х.: Право, 2008. – 464 с.
37. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
38. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
39. Криушенко Л.І. Визначення способу вчинення шахрайства в банківській сфері / Л.І. Криушенко // Юридичний науковий електронний журнал. - № 6/2015. – С. 207-211. – Режим доступу: http://lsey.org.ua/6_2015/59.pdf
40. Кузьмічов В. С. Криміналістичний аналіз розслідування злочинів: Монографія. – Київ: НАВСУ – НВТ «Правник», 2000. – 450 с.
41. Курман О.В. Методика розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами: Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / НЮАУ. - Х., 2002. – 20 с.
42. Курман О.В. Особливості виявлення та перевірки інформації щодо шахрайства з фінансовими ресурсами / О.В. Курман // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 4. – С. 123–125.
43. Курман О.В. Проблеми розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами / О.В. Курман // Проблеми законності : республік. міжвідом. наук. зб. – Вип. 67. – Х.: НЮАУ, 2004. – С. 157–163.

44. Курман О.В. Специфіка отримання початкової інформації щодо шахрайства з фінансовими ресурсами / О.В. Курман // Проблеми законності : республік. міжвідом. наук. зб. – Вип. 72. – Х., 2005. – С. 167–172.

45. Курман О. В. Тактичні операції при розслідуванні шахрайства з фінансовими ресурсами / О. В. Курман. // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. - 2003. - Вип. 22. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2003_22_8

46. Лазебний А. М. Генезис інституту використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві / А. М. Лазебний // Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право). - 2013. - № 4. - С. 182-188.

47. Лисенко В. В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції (Теорія та практика) : моногр. / В. В. Лисенко. – К.: Логос, 2004. – 324 с.

48. Лисенко В.В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування податкових злочинів: Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 // Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2006. – 24 с.

49. Лук'янчиков Б. Є., Лук'янчиков Є. Д. Типові слідчі ситуації і шляхи їх розв'язання в окремих позавидових методиках розслідування // Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України. - 2001. - № 1(4). - С. 261-268.

50. Матеріали про результати роботи Головного управління міжнародно-правового співробітництва Генеральної прокуратури України у 2012 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.gp.gov.ua/ua/zvitmu.html.

51. Мудряк Т. Визначення поняття криміналістичного забезпечення розслідування злочинів / Т. Мудряк // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). - № 4(59). – 2012. – С. 259-264.

52. Мудряк Т. О. Криміналістичне забезпечення розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами [Текст] : автореферат дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 - Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність / Т. О. Мудряк ; наук. кер. П. В. Цимбал ; офіц. опон.: В. І. Галаган, Н. А. Потомська ; Національний університет державної податкової служби України. - Ірпінь : Б. в., 2013. - 20 с.

53. Мудряк Т. Міжнародне співробітництво щодо криміналістичного забезпечення розслідування злочинів / Т. Мудряк, Н. Потомська // Юридичний вісник. - 2014. - № 6. - С. 211-216.

54. Мудряк Т. О. Особливості розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами [Електронний ресурс] / Т. О. Мудряк // Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. - 2014. - Вип. 1. - С. 128-133.

55. Мудряк Т. О. Нормативно-правове забезпечення розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами [Електронний ресурс] / Т. О. Мудряк // Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. - 2015. - Вип. 1. - С. 121-126.

56. Мудряк Т. О. Роль взаємодії слідчого з оперативними підрозділами в криміналістичному забезпеченні розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами / Т. О. Мудряк // Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право). - 2013. - № 4. - С. 143-148.

57. Мусієнко О.Л. Допит свідків при розслідуванні шахрайства // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. – Х.: НЮАУ, 2007. – Вип. 91. – С. 156– 161.

58. Мусієнко О. Л. Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах : Монографія / О. Л. Мусієнко / За ред В. Ю. Шепітька. - Х.: Право, 2009. - 168 с.

59. Мойсик В. Р., Андрушко П. П. Шахрайство з фінансовими ресурсами // Вісник Верховного Суду України. - 2000. - № 2. - С. 32-37.
60. Настільна книга слідчого: (Наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів) /Панов М.І., Шепітько В.Ю., Коновалова В.О. та ін. – К.: Вид. Дім “Ін Юре”, 2003. – 720 с.
61. Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів: Наук.-практ. посібник / За ред. Н. І. Клименко. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – С. 97.
62. Особливості кваліфікації та організація розслідування злочинів, пов’язаних із незаконним одержанням банківського кредиту : [метод. рек.] / [С.С. Чернявський, О. Ю. Татаров, М. О. Заремба та ін.]. – К., 2012. – 64 с.
63. Охрімчук Т.В. Криміналістична характеристика шахрайства з фінансовими ресурсами / Т. В. Охрімчук // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). - № 23. – 2010. – С. 369 – 374.
64. Пазинич Т.А. Криміналістична характеристика шахрайства та основні положення їх розслідування: Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. унів. внутр. справ – Х., 2007. – 20 с.
65. Пазинич Т. А. Особливості сучасних шахрайств та їх вплив на методіку розслідування / Т. А. Пазинич // Вісник Національного університету внутрішніх справ. - Харків : НУВС, 2003. - Вип. 23. - С. 28-32.
66. Паламар Л. Криміналістична характеристика злочинів у сфері банківського кредитування / Л. Паламар // Право України. - 2006. - № 12. - С. 67.
67. Панов М.І., Шепітько В.Ю. Розслідування шахрайства // Настільна книга слідчого: [Наук.-практ. Видання для слідчих і дізнавачів] / М.І. Панов, В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова. – К.: Вид. Дім ІнЮре, 2007. – 728 с.
68. Петренко П. Тактичні особливості проведення огляду місця події під час розслідування посадових злочинів у банківській сфері [Електронний ресурс]. / П.Петренко // Юридичний журнал. - № 9/2010. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3700>

69. Притика Д. М. Деякі проблеми застосування арбітражними судами кредитного законодавства. Злочини у фінансово-кредитній сфері / Д. М. Притика // Вісник Вищого арбітражного суду України. — 2000. — № 3. — С. 212–214.

70. Про ратифікацію Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах, 1959 рік, та Додаткового протоколу 1978 року до Конвенції : Закон України: від 16 січня 1998 р. // Зб. міжнарод. договорів України про правову допомогу у кримінальних справах: багатосторонні договори. – К. : Фенікс, 2006. – 215 с.

71. Пчолкін В. Д. Поняття, сутність та завдання взаємодії оперативних підрозділів ОВС / В. Д. Пчолкін, В. М. Ечкенко // Вісн. Луганськ. акад. внутр. справ ім. 10-річчя незалежності України. – 2004. – Вип. 3, ч. I. — С. 109–121.

72. Разіна Л. К. Підготовка матеріалів для призначення експертизи по справах, пов'язаних з розкраданням кредитних ресурсів // Проблемні питання судово-економічної експертизи. - Дніпропетровськ: Вид-во ІМА-прес, 2001. - С. 30-36.

73. Сабадаш В. П. Деякі аспекти криміналістичної характеристики інтернет-шахрайства / В. П. Сабадаш // Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах : Всеукраїнська науково-практична конференція (м. Запоріжжя, 30 жовтня 2009 року). - Запоріжжя : Юридичний інститут ДДУВС, 2009. - Ч. 1. - С. 158-161.

74. Салтевський М. В. Основи методики розслідування злочинів, скоєних з використанням ЕОМ: Навч. посібник. - Харків: Нац. юрид. акад. України, 2000. - 34 с.

75. Смирнов М.С. Поняття і сучасний стан інституту взаємної правової допомоги по кримінальних справах / М.С. Смирнов // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 2. – С. 118–121.

76. Степанюк Р. Л. Типові тактичні операції в методиці розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері / Р. Л. Степанюк // Право і Безпека. - 2012. - № 1. - С. 204-208.

77. Стефанюк І.Б. Фінансове шахрайство у III тисячолітті: суть і методика виявлення // Фінансовий контроль. — 2009. — № 2. — С. 28—35.

78. Сухорада І.О. Оперативно-розшукове забезпечення доказування події шахрайства з фінансовими ресурсами / І.О. Сухорада // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. - № 4. – 2013. – С. 456-462.

79. Тіщенко В.В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: Монографія. – Одеса: Фенікс, 2007. – 260 с.

80. Чаплинська Ю. А. Криміналістичне забезпечення організації проведення допиту / Ю. А. Чаплинська // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. - 2014. - № 4. - С. 424-432.

81. Чаплинська Ю. А. Криміналістичне забезпечення проведення слідчого огляду (організаційний аспект) [Електронний ресурс] / Ю. А. Чаплинська // Право і суспільство. - 2015. - № 1. - С. 262-267.

82. Чернишов Г. М. До питання про визначення фінансового шахрайства / Г. М. Чернишов // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер.: Право. - 2014. - Вип. 26. - С. 230-234. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2014_26_61

83. Чернишов Г. М. Фінансове шахрайство як злочинна діяльність: методологічні проблеми дослідження [Електронний ресурс] / Г. М. Чернишов // Актуальні проблеми держави і права. - 2013. - Вип. 70. - С. 369-376.

84. Чернявський С. С. Злочини у сфері банківського кредитування (проблеми розслідування та попередження) : Навчальний посібник / С. С. Чернявський / За заг. ред. О. М. Джужи. - К., 2003. - 264 с.

85. Чернявський С. С. Методика розслідування злочинів у сфері банківського кредитування: Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України. – Київ, 2002. – 20 с.

86. Чернявський С.С. Наукові основи розробки криміналістичної методики розслідування фінансового шахрайства / С.С. Чернявський // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ : наук.-теорет. журн. - 2008. -№6.-С. 89-100.

87. Чернявський С.С. Предмет злочинів у сфері господарської діяльності / С.С. Чернявський // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2009.–№ 4 (47). – С. 258–266.

88. Чернявський С. С. Розв'язання проблем протидії шахрайству з фінансовими ресурсами в банківській сфері / С. С. Чернявський, С. В. Бондар // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ . - 2012. - № 1(3). - С. 84-93.

89. Чернявський С.С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства: автореф. дис. д. юрид. наук: 12.00.09 / Чернявський Сергій Сергійович ; Нац. акад. внутрішніх справ. - К., 2010. - 34 с.

90. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування: [моногр.] / Чернявський С. С. – К., 2010. – 623 с.

91. Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення кримінального провадження [Електронний ресурс] / Ю. М. Черноус // Криміналістичний вісник. - 2014. - № 1. - С. 32-37.

92. Черноус Ю.М. Криміналістичне забезпечення міжнародної правової допомоги в кримінальних справах / Ю.М. Черноус. – 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Trsek/2011_11/Chornous.pdf.

93. Чорнуцький С. П. Суть і методика виявлення фактів фінансового шахрайства / С. П. Чорнуцький // Економіка та держава. - 2011. - № 7. - С. 127-131.

94. Чучукало О. І. Процесуальне та криміналістичне забезпечення доказування на судових стадіях кримінального процесу: авторефер. дис. канд. юрид. наук: спец. : 12.00.09 / О. І. Чучукало. – К., 2004. – 18 с.

95. Хань Г. А. Планування розслідування як основа оптимізації слідчої діяльності // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України. - 2000. - Вип. 4. - С. 110-116.

96. Шевчук В.М. Криміналістична теорія тактичних операцій: проблеми та перспективи формування // Актуальні проблеми криміналістики: Матер. міжнар. практ. конф. – Х., 2003. – С.48.

97. Шепітько В.Ю. Довідник слідчого. – К.: Видавн. Дім «Ін Юре», 2001. – 208 с.

98. Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / За ред. В. Я. Тація. - Харків: Право, 2001. - 560 с.

99. Щербаковський М. Г., Щербаковська Л. П., Осика І. М. Сучасні засоби матеріальної підробки паперових документів та способи їх розпізнавання // Проблеми боротьби з організованою злочинністю в регіоні (на матеріалах Харківської та Полтавської областей). - Харків: Право, 2000. - С. 227-230.